

ANKARA MUHYİDDİN MESUD (ALÂEDDİN CAMİİ)NİN İLK ŞEKLİ VE TÜRK MİMARİSİNDEKİ YERİ⁽¹⁾

Nusret ÇAM* - Ayşe ERSAY**

Özet

Alaeddin Keykubad tarafından tamir ettirildiği için yanlış olarak onun adıyla bilinen fakat Selçuklu emiri Muhyiddin Mesud'un Ankara'da hüküm sürdüğü devirde sarayla birlikte yapılmış olan (1197) cami bugüne kadar yalnızca ahşap minberi ile dikkat çekmiştir. Aslında o, yalnız Ankara'nın değil, Türk mimarisinin bazı problemlerini aydınlatacak bazı unsur ve yenilik içermektedir. Caminin kible duvarındaki bir kapı, varlığı bilinmekle birlikte yeri şimdiye kadar tespit edilemeyen batıdaki saraya geçit vermektedir. Caminin doğusunda bulunan bir mihrap izi burasının daha eski bir camiyi işaret etmektedir. Osmanlılara kadar bu eski ve yeni cami bir kapı ile bağlanarak birlikte hizmet etmişlerdir. Düz damlı bu eski caminin batısına yapılan şimdiki cami, kuzeyindeki son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfili Muhyiddin Mesud'un eseri olup son iki unsur Türk mimarisinde türünün bilinen en eski örnekleridir. Cami, eski bölümdeki alçı kaplamalı mihrabı, ahşap minberi, ahşap örtüsü, üstü kadınlar mahfeli olarak düzenlenmiş alçak son cemaat yeri ile klasik Ankara üslubunun temel taşı olmuştur. Ayrıca minarenin yanındaki çeşme de bildiğimiz suyu devamlı akan bir çeşme olmayıp, suyu taşınarak temin edilen farklı bir çeşmedir. Yanındaki saray ise kible duvarında kapısı bulunan diğer bazı Selçuklu devri camilerinin hemen yakınında veya bitişiğinde bir sarayın bulunabileceğine dair önemli bir işaret.

Anahtar kelimeler:

Ankara Alaeddin Camii, Ankara Eski Cami, Ankara Muhyiddin Mesud Camii, Ankara Selçuklu Sarayı, I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı, sebil-çeşme, kadınlar mahfeli, son cemaat yeri.

THE FIRST STRUCTURE OF ANKARA MUHYİDDİN MESUD MOSQUE AND ITS PLACE IN TURKISH ARCHITECTURE

Abstract

The mosque noted today only by his wooden minbar, adjunct to a palace, was built by Muhyiddin Mesud, the Seljuk prince, during his reign in Ankara (1197). It has been inaccurately attributed to Alaeddin Keykubad who may have only repaired it. The structure is important as some of its details and renovations may shed light not only on the regional architecture of Ankara but also on Anatolian Turkish architecture. A corridor on the south wall allowed the prince to reach the mosque from the palace, a detailed unknown to us so far. The remains of a mihrab on the east of the main mosque indicate the existence of an older mosque. Adjoined by a door, the new and old mosques served together until the Ottoman period. The present mosque, narthex and women's gallery above it built at the west side of the old mosque with their flat ceiling are the works of Muhyiddin Mesud. The last two are the oldest examples of their forms in Turkish architecture. Its mihrab plated with stucco, the wooden minbar, the flat ceiling and the short narthex, the upper part of which was arranged as the women's gallery, made the new mosque a corner stone of the traditional Ankara style. In addition, its fountain next to the minaret was not constructed in a classical manner, with water flowing down directly from a source, rather the water was carried. As the mosque was built together with the palace, this might be an indication that other Seljukid mosques, where the qiblah wall had a door might have been constructed together with a palace.

Keywords:

Ankara Alaeddin Mosque, Old Mosque of Ankara, Ankara Muhyiddin Mesud Mosque, Ankara Seljukid Palace, Throne of Gıyaseddin Keyhüsrev I, sebil-fountain, Womens' lodge, Riwaq of mosque for late-comers.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü; nusretcam2007@hotmail.com

** Ar. Gör., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi; ayseersay@hotmail.com

1. Bu makaledeki cami ile ilgili belgeler, bilgiler ve çizimler Nusret Çam ve Ayşe Ersay, saray kısmı ise sadece Nusret Çam tarafından hazırlanmıştır.

Anadolu’da, Türk mimarlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte la-yığı veçhile incelenmeyen eserlerden bir tanesi de Ankara’da iç kalenin girişinde bulunan ve Muhyiddin Mesud tarafından inşa ettirildiği minber kitabesiyle sabitken yanlış olarak Alâeddin adıyla bilinen camidir. Eser, bazı kayıtlarda Osmanlı Sultanı II. Murat’ın eseri tamir ettirmesinden dolayı Muradiye Camii olarak anılsa bile Alâeddin isminin hem halk arasında, hem de yazılı kaynaklarda hiç terk edilmediği anlaşılmaktadır. Kibleye dik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen planlı düz tavanlı bir harim ile kuzeyde devşirme sütunlar üzerine yine düz tavanlı olarak inşa edilen bir son cemaat yerinden meydana gelen caminin doğusunda, ana hatlarıyla ayakta kalan mihrabından İslamî mabet olduğu anlaşılan harap bir bölüm bulunmaktadır (Resim 1). Bu sade mimarisi sebebiyle sanat tarihçilerinin fazla dikkatini çekmeyen Muhyiddin

Mesud Camii’nin çivi çakmaların kullanıldığı sahte künde-kârî tekniğiyle yapılmış olan ahşap minberi (Resim 2, 3) sadece ilim camiasının değil, ziyaretçilerin ve halkın da ilgi odağı olmuştur.

Eserin geçirdiği birçok tamirle aslî mimarisini e-peyce kaybetmesine rağmen, Selçuklular zamanındaki durumunu ve unsurlarını ifşa edebilecek bazı kalıntıları ve delilleri yorgun bünyesinin derinliklerinde elan muhafaza etmektedir. Bu mimarî izler yanında tarihi bilgilerin ve mantıkî zaruretlerin de yardımıyla bugün biz bu seçkin eserin doğusundaki mihraplı harap kısmın mahiyeti ve tarihi yanında, mevcut caminin Sultan Alaeddin (Keykubat) ile ilgisini, harimin kible duvarının batı köşesinde bulunan kapının neye delâlet ettiğini, tarihî kaynaklarda geçen sarayın yerini ve tarihini büyük ölçüde tespit edebilecek durumdayız. Yine aynı verilerden hareket ederek eserin kuzeyindeki son cemaat yeri ile

Resim 1. Caminin ve civarının kuş bakışı görünüşü (Mehmet Tuncer).

Resim 2: Muhyiddin Mesud Camii'nin ahşap minberi.

Resim 3: Minberden ayrıntı.

onun üstündeki kadınlar mahfilinin Selçuklu eseri olduğunu da ifade edebilecek imkâna sahibiz. Ayrıca caminin kuzey cephesinde bulunan değişik bir su tesisinin nasıl işlediğini bir nebze aydınlatma imkânına da sahibiz. Eserin bütün bu mimarî ve tarihî

sorunlarını halletmeye çalıştıktan sonra, yazımızın hitamında bu yeni çözümler ışığı altında Ankara Alaeddin Camii'nin Türk mimarisindeki yerini ve önemini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bunun için makalemizin başında kısa bir giriş yapacak ve

saydığımız bu konuları ayrı başlıklar halinde inceleyip sonra da bir terkip ve toplu bir değerlendirme yapacağız.

Meslekî bir özeleştirî yapmak gerekirse Türkiye’deki sanat tarihçiliği, üslup gelişmeleri ve tipoloji konusunda başından beri hep tümünden gelimci bir yaklaşım içinde olmuştur. Yani mimari eserlerin arşiv belgeleri ışığında kesin envanterleri yapılmadan, katalogları hazırlanmadan ve bunların problemleri çözümlenip kesin tarihleri ve rölöveleri çıkarılmadan bazı konularda bir takım yargılara varılmıştır. Bu tipolojiler yapılırken de mahalli üsluplar genellikle göz ardı edilmiştir. Bu genellemeler ve değerlendirmeler bazen öyle mutlak gerçekler olarak kabul edilmiştir ki ya farklı bir durumun olabileceği hiç düşünülüp araştırılmamış, ya da aksi görüşler ne kadar yorucu emek ürünü olursa olsun, ne kadar kuvvetli delillere dayanırsa dayansın yok hükmünde kabul edilmiştir.⁽²⁾ Bu sözlerimizden de anlaşılacağı üzere önceden yapılmış çalışmalar, genellemeler ve tipolojiler, bir sanat eserinin tarihlenmesini ve sorunlarının çözümünü kolaylaştırabileceği gibi bunların hiç istisnasının olamayacağı şeklindeki bir varsayım da eserlerin problemlerinin çözümünde o kadar ayak bağı olabilmektedir.

Muhyiddin Mesud Camii’nin teknik ve tarihsel sorunları da, saydığımız bu nedenlerden ötürü olacak ki, şimdiye kadar ciddi biçimde incelenmemiş ve eski bilgiler aynen tekrarlanmıştır. Hâlbuki caminin yukarıda özetle verdiğimiz mimari, teknik ve tarihsel sorunları çok yönlü olarak çözümlenip iyi bir yeniden tasarımılanması yapılabileseydi yapının kendisine ve hatta Selçuklu sanatına bakışımız bazı noktalardan daha farklı olabilecekti. Bu bakımdan Ankara Alaeddin Camii gibi erken bir devirde yapılmış bu Selçuklu Camii’ni başlı başına bir makale konusu yapmak isabetli olacaktır. Makalenin daha iyi anlaşılması için konu içinde sırası geldikçe Ankara’nın Selçuklu devrindeki tarihine kısa bir göz atmak ve eserin yeterince incelenmeyen unsurlarını, özelliklerini ve bağlantılarını böyle bir bağlamda ele almak gerekmektedir. Şehrin tarihini ve ona yön veren büyük şahsiyetlerini bilmek, bilhassa caminin doğusunda

mihrap bakiyesi bulunan üstü açık bölümün tarihi ve mahiyeti, caminin adını aldığı şahsın kimliği ve sarayın durumunu aydınlatmak bakımından önemlidir.

Eserin teknik ve tarihi meselelerini doğudaki bölüm (Eski Cami), harim, son cemaat yeri ve kadınlar mahfeli, caminin sarayla ilişkisi ve çeşme olarak beş ana başlık halinde inceleyebiliriz.

a- Caminin doğusundaki bölüm (Eski Cami)

Mihrabı, sur oyularak yerleştirilen ve doğu-batı genişliği mihrap önünde 9.13 m, kuzeyde ise 7.58 m. olan ve kuzey-güney uzunluğu 16.00 metreyi bulan kibleye dik çarpık dikdörtgen görünüşlü bu kısmın üstü bugün tamamen açıktır (Resim 4). Batısında cami bulunan bu bölüm, doğusunda, aynı zamanda iç kalenin tek girişi olan Zindankapı’ya açılan yoldan 1.07 m. kalınlığındaki bir istinat ve 0.35 metre genişliğe sahip, üzerine antik sütun, steller ve ayaklar yerleştirilmiş bir çevre duvarı ile ayrılmıştır. Buradaki en önemli unsur üst yarısı tamamen yıkılmış olan ve iki kademe halinde derinleşen mihraptır.⁽³⁾ Bu mihrabın, tam ortada bulunmayıp mihrverden biraz batıya kaymış olması bu ilk caminin batıya doğru biraz daha devam ettiğinin işareti sayılabilir (Şekil 1 -bkz. ekler-).

Söz konusu mihrabın iki yanındaki sütuncelerin zar

Resim 4: Caminin doğudan görünüşü

şeklindeki başlıkları da dikkati çeken önemli bir ayrıntıdır.⁽⁴⁾ Eserin bu kısmında düzgün taş kaplamalar yerine tuğlaların ve irili ufaklı taşların kullanılması

2. Bunun en bilinen örneklerinden bir tanesi Semavi Eyice tarafından yazılıp *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde* yayınlanan “Alâeddin Camii” maddesidir (cilt 2, İstanbul, 1989, s. 324-327). Bu maddede, Konya Alâeddin Camii hakkında Haluk Karamağaralı tarafından, tarihi veriler, özel olarak yapılmış küçük bir kazı ve eski fotoğraflar ışığı altında yazılıp rölöve ve restitüsyon çizimleriyle desteklenen “Konya Ulu Camii” başlıklı makalede (*Rölo ve Restorasyon Dergisi*, sayı 4, Ankara, 1982, s. 121-132) dile getirilen görüşlere ve verilen sonuçlara hiç temas edilmemiş, hatta yazarının ve makalenin adına kaynakçada bile yer verilmemiştir.
3. İki kademeli niş halinde derinleşen mihraplara örnek olarak Kayseri Kölük (1210) ve Niğde Alâeddin (1224), camilerinden başka Konya Hacı Ferruh (1215), Kayseri Sultan Hanı (1236), Aksaray Sultan Hanı (1229) mescitlerini verebiliriz. (Bakırer, s. 78).
4. Mihrabın iki yanındaki sütuncelerinde zar şeklinde başlıkları bulunan bazı cami ve mescitler şunlardır: Konya Alâeddin Camii bitmemiş türbesi (13. yy), Konya Aksaray Sultan Hanı mescidi, Ağzıkara Hanı Mescidi (1237), Konya Sırçalı Medrese (1240), Konya Sırçalı Mescit (13. İkinci yarısı), Konya Sahip Ata Camii (1258) (Bakırer, s. 82).

Resim 5: Eski Cami'nin mihrabı.

onun alçı veya çini kaplamalı olabileceğini işaret etmektedir (Resim 5). Daha sonraki devirlerde yapılmış olan Ankara camilerinde de hep alçı mihrapların tercih edilmesi burasının da alçı kaplamalı olabileceği yolundaki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Bu durumda Alaeddin Camii'nin bu eski mihrabı, türünün Ankara'daki bilinen ilk örneği olabilir. Bütün bu veriler bu mihrabı Selçuklu dönemine tarihlendirmemize imkân vermektedir.

Doğudaki bölümde bu mihraptan başka hemen göze çarpan diğer bir unsur mihrabın doğusunda surun beyaz renkli blok taş kaplamalarına 5.60 m. yüksekliğe eşit aralıklarla ve aynı seviyede oyulmuş olan ahşap kirişlere ait yuvalardır (Resim 6, 7). Bu yuvaların sayısı dördü mihrabın doğusunda, ikisi tam üstünde olmak üzere altı tanedir. Fakat sur tamir gördüğü için yuvaların diğerleri kaybolmuştur. Her biri 35-40 cm arayla yerleştirilen 20-25 cm.

Resim 6: İçkalenin girişi ve Eski Cami'de giriş yuvaları

Resim 7: Kale duvarındaki kiriş yuvaları ve mihrap.

çapındaki bu delikler, uçları buraya oturtulan ağaç kirişlerin mihrap istikametine dik olarak uzandığını ve ahşap sütunlar üzerine istinat eden daha kalın ana kirişlere oturduğuna delalet etmektedir. Kale duvarına oyulmuş olan ve 1985 yılı tamirinde mihrabının üzerine davlumbaz benzeri kiremit kaplı bir örtü yerleştirilen bu açık alan bugün Roma devrinden kalan sütun parçaları, Osmanlı devrine ait, H. 1000 (M. 1591) tarihini taşıyan kırık mezar taşları (Resim 8) ve hüdayinâbit (kendiliğinden yetişen)

Resim 8: Hurdeli palmet motifli mezar taşı.

ağaçlar ve otlarla metruk bir vaziyettir. Mabedin bu bölümünde muhakkak belirtilmesi gereken diğer bir ayrıntı da batıdaki harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin doğuya doğru devam ede-

rek halen boş durumdaki bu alanı da kuzeyden kısmen kuşatmasıdır. Esasen bu son cemaat yerinin harimin bittiği yerde bitmeyip doğuya doğru devam etmesi, harimin bu kısmının iptal edilerek küçültüldüğünü işaret etmektedir.

Doğu bölümünü bu şekilde özetlediğimiz Alaeddin Camii hakkında yazan bazı sanat tarihçileri bu kısmın caminin en eski bölümü olduğunu ifade etseler bile onun ne zaman yapıldı ne vakit ve ne için terk edilerek asıl caminin dışında bırakılması hususunda bir görüş ortaya koymazlar. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1984-1985 yılı onarım kayıtlarında caminin doğusunda eskiden söz konusu bu alanda beş odalı bir medresenin bulunduğu ifade edilmektedir. İ. H. Konyalı (1978, 16) da burası hakkında: "Mabedin solunda bir medrese vardı. Medrese iki sene evveline kadar ayakta idi. Medresenin duvarlarında dört müstakil ve bir yuvarlak oluklu sütun vardı. Beş odalı olan bu medrese harap olduğu için enkazcıya satıldığını bu defa gördüm. Şimdi arsa halindedir" demektedir ve "Alaeddin Camii'nin ittisalindeki medresenin Abdülkerim Zade Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olduğunu" söylemektedir. Oysa bu camiye ondan önce 1920'lerde inceleyen Mübârek Galip (1996, s. 41) aynı bölüm için "mezarlık" ifadesini kullanmaktadır. Mahalle halkı da burada bir medresenin olduğunu hiç duymadıklarını fakat gecekondular tarzında yapılmış salaş evlerin olduğunu hatırlamaktadır. Zaten Vakıflar Genel Müdürlüğünde bu bilgiyi teyit eden tarihsiz bir yazı da vardır. Fakat bunun 1985 yılı restorasyonundan hemen sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Demek oluyor ki eski bir mezarlık olan bu alan sahipsiz kalınca gecekonduların talanına uğramış ve 1985 tamirinde de bu çirkin görüntüler yıkılmıştır.

Şimdi bu tespitleri yaptıktan sonra caminin doğusundaki bu bölümün ilk yapılışındaki mahiyeti ve tarihi hakkında tahlillere geçebiliriz. Eserin kible duvarında bir mihrap olduğuna göre burasının dini muhtevalı bir binanın bakiyesi olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber planı ve örtü sistemi dolayısıyla bu kısmın bir türbe olması mümkün değildir. Binanın, iç kalenin kapısının hemen yanında kalabalık ve gürültülü bir yerde bulunması, burasının tekke veya benzeri bir yapı olmasına da imkân vermez.

Burasının, kuzeydeki revakın kuzeydoğu köşede kıvrılarak, harimin doğu cephesi boyunca devam eden ikinci bir son cemaat yeri ve sözünü ettiğimiz mihrabın, bu son cemaat yerine ait olma ihtimalini de değerlendirmek gerekmektedir. Bu ihtimal, "L" tipindeki bu tür son cemaat yerinin 12. yüzyılda mevcut olmaması ve Ankara'nın soğuk iklimi ile bağdaşmaması bir yana, esasen bu kısmın, harime

ve kuzeydekine daha alçakta olması sebebiyle de varit gözüküyor.

Bu mihrap konusunda akla gelebilecek diğer bir ihtimal de onun, asıl caminin ikinci mihrabı olmasıdır. Gerçekten de Osmanlı öncesi devirlerde bilhassa mezhep çeşitliliği sebebiyle Suriye’de, Mısır’da ve hatta İran’da birkaç mihraplı camilere rastlamak mümkündür. Anadolu’da ise Diyarbakır, Mardin, Silvan, Kızıltepe, Urfa ve Erzurum gibi doğudaki şehirlerde bu tür mihrapları görüyoruz.⁽⁵⁾ Ama orta ve batı Anadolu’da farklı mezhepler olmadığı için çok mihraplı camiler de yapılmamıştır. Ayrıca caminin doğusundaki bu mihrabın bulunduğu bölüm batıdaki asıl camiden 0.43 m., yani iki basamak kadar daha alçaktır. Bu seviye farkı, bir mezhebi diğer mezhepten daha üstün duruma getireceğinden, İslâmî hoşgörüyü ve nezaketle bağdaşmaz; bu nedenle de iki mihraplı cami ihtimaline imkân vermez.

Doğudaki bölümün mahiyeti hakkında düşünebileceğimiz başka bir ihtimal de burasının, şimdiki harimi de kapsayacak şekilde yapılan büyük bir caminin bir bölümü ve buradaki mihrabın da caminin mihrabı olmasıdır. Her ne kadar bilhassa Selçuklu ve Beylikler devri camilerinde mihrerden biraz sola kaymış mihraplar var ise de sözünü ettiğimiz Alaeddin Camii’nin bu mihrabının, neredeyse kible duvarının doğu ucunda olacak şekilde aşırı bir sapma göstermesi bu ihtimali bertaraf eder.

Bu ilk camide her hangi bir minare kalıntısı mevcut değildir. Esasen böyle sura bitişik olarak aceleyle yapılmış küçük bir camide minare yapılmamış gözüküyor. Zira minarenin sembolik bir anlamı olsa da böyle olağanüstü hallerde ezan okumak için sur duvarlarından da istifade edilmiş olabilir. Alaeddin Camii’nin kuzey batı köşedeki mevcut minaresinin bu ilk yapılan cami ile bir ilgisini tespit etmek ise zordur. Çünkü ikisinin arasında yani şimdiki harimin yerinde ve belki bu alandan da geniş bir yer kaplayan bir kilise varlığını o devirde büyük ihtimalle devam ettiriyordu. Bu sebeple Evliya Çelebi’nin (2011, s. 522), “bu caminin (Alaeddin Camii’nin) yerinde eskiden bir kilise varmış” ifadesini ciddiye almak gerekir. Zaten bu camide kullanılan Antik devre ait sütunlar ve başlıklar da bunun canlı şahididir.

Bütün bu bilgileri ve ihtimalleri değerlendirdikten sonra, mevcut haliyle kibleye dik içten içe 15.92 m. uzunluğa ve en geniş yerde 9.13 m. genişliğe sahip olan bu alan, Türklerin kaleyi fethettikten sonra

yaptıkları ilk camidir diyebiliriz. Bu sebeple burayı bundan böyle Eski Cami adıyla anmak yanlış olmayacaktır. Ankara Kalesi her ne kadar 1073’te Türklerin eline geçmişse de 12. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar şehirde fazla bir Müslüman nüfusun mevcut olmadığı görülmektedir. Zira Haçlılar 1101 yılında Ankara’yı zapt ettiklerinde kalede ancak iki yüz kişilik bir Türk müfrezesi bulunmaktaydı. ehir 1127’de ikinci kez Türk hâkimiyetine girince Türkleşme süreci hızlandı. Öyle ki II. Kılıçarslan döneminin Ankara metropoliti 1173 yılında şehirde çok az Hristiyan kaldığını ve bu yüzden geçim sıkıntısı çektiğini söyleyerek İstanbul Sinod’una müracaat ederek Amasra piskoposluğuna tayinini istedi (Özaydın, s. 204). O halde kalede gerçek manada bir caminin yapılması diğer Anadolu şehirleri gibi 12. yüzyılın ortaları veya ondan biraz öncesidir. Müslümanlar elbette bu tarihten önce de namaz kılacak mabet veya mabetlere sahipti. Fakat bunlar diğer İslam şehirlerinin pek çoğunda olduğu üzere genellikle terk edilen veya müştereken kullanılan Bizans mabetleri olmalıdır.

Bu durumda, batıdaki bugünkü cami henüz yokken 12. yüzyılın ortalarına doğru yapılan doğudaki bu Eski Cami nasıl bir mimariye sahipti? Her şeyden önce, mihrabın, kale duvarına gömülü olarak yapılması eserin inşası için geniş bir alana, maddi imkâna ve zamana sahip olunmadığını işaret etmektedir. Yine bu mihrabın, doğudaki iç kalenin kapısına sadece birkaç metre mesafede bulunması, eserin doğruya doğru genişleme imkânının bulunmadığını göstermektedir. Fakat mihrabın mihrerden biraz sağa kaymış olduğu görülerek mihrap duvarında böyle bir simetrisinin tatbik edildiğini kabul ettiğimiz takdirde eserin doğu-batı genişliği 12.80 metreyi bulacak ve kapladığı alan yaklaşık 16.00 m. x 12.80 m. olacaktır. Bu ölçekteki bir cami, aynı anda dört yüzden biraz fazla insanın namaz kılmasına imkân vermektedir. Batıda muhtemelen bir kilisenin bulunması, hatta güneyde kale duvarında olduğu üzere mabedin doğu duvarından istifade edilmesi ihtimali burada daha büyük bir caminin yapılmasına imkân vermemiştir.⁽⁶⁾ Esasen Müslüman nüfus dikkate alındığında o devirde buna fazla ihtiyaç da yoktur. Bu durumda bu ilk cami bugünkü boş alan kadar (en geniş yerde 16.00 m. x 9.13 m.) veya galip bir ihtimalle biraz daha büyük (16.00 m. x 12.80 m.) bir alan kaplamaktaydı. Kibleye dik bir dörtgen üzerine yapılan eserin o zaman da güney kenarının geniş, kuzey kenarının daha dar olduğu söylenebilir. Eserin böyle küçük ve çarpık bir plan

5. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için şu makaleye bakılabilir: Çam, N., “İslâmda Bazı Fikhî Meselelerin ve Meselelerin Türk Cami Mimarisine Tesiri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı xxi, İstanbul, 1990, s. 375-394.

6. Her ne kadar caminin olduğu yer Bizanslar zamanında da tapınak idiye de, hâlen camide kullanılmakta olan sütunlarından ve başlıklarından, burasının aslında Bizans yapımı bir kiliseden çok Roma mabedi olduğunu söylemek daha doğru olur. Malzeme lerdeki üslup farklılıklarını dikkate aldığımız zaman bu kilisenin geç değil, erken devirde yapılmış bir Roma mabedi olması veya bu malzemelerin yeniden kullanılmasıyla yapılan bir kilise olması gerekir.

üzerine bina edilmesinin nedeni o devirlerde en güvenli yer olan iç kaledeki mekân darlığı idi. Başta Erzurum ve Gaziantep olmak üzere zaten iç kaledeki camiler hep küçük ebatlıdır.

Mihrap duvarında İslam öncesinden kalma beyaz renkli blok taş kaplamalardaki kovuklar, “yuvarlama” da denilen yuvarlak şekilli ahşap kirişlerin güney-kuzey yönünde uzatıldığını işaret etmektedir. Kale duvarında bir kısmı günümüze ulaşan kovuklardan, bu kirişlerin, Eski Cami’nin bugün kapladığı alandan biraz daha büyük olduğunu kabul edersek, aslında mihrap önünde yirmi beş civarında olduğu sonucuna varabiliriz. Bu vaziyette bu ahşap tavan üzerine düz toprak damı taşımak için mihrap mihrverinde arka arkaya her biri yaklaşık 6,5 m. mesafeyle yerleştirilmiş iki adet mermer sütun veya ahşap direk yeterli olacaktır. Aslında böyle bir mesafe için bir direk bile kâfidir. Fakat biz, imkânların kısıtlı olduğu bu devirde uzun kiriş temin etmekte zorluk çekileceğini düşünerek, böyle dar aralıklarla iki paye kullanıldığını düşünmekten yanayız. Ankara’da antik devirden kalma devşirme malzemelerin bolluğu sebebiyle çok erken devirde yapılmış olan bu camide taşıyıcı eleman olarak mermer sütunların kullanıldığını kabul etmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Keza batıda kilise nedeniyle muhtemelen bir duvar yoktu ve ana kirişleri taşımak için ortadakilerin karşısına onlara benzer iki sütun yerleştirilmişti. Simetriyi sağlamak için doğuda da iki sütunun varlığını kabul edebiliriz (Şekil 2, 3 -bkz. ekler-).

Kapı ve pencere durumu için en ideal çözüm, bütün açıklıkların doğu ve kuzey cephede toplanmasıdır. Zira güney duvarı sur, batı duvarı veya cephesi ise sözünü ettiğimiz Antik mabet olduğu için buralar kapı ve pencereye izin vermez. Bu durumda kapı için en uygun yer, iç kalenin girişine bakan doğu duvarının kuzey nihayeti olup eser doğuda üç, eninin şimdikinden daha fazla olduğunu kabul ettiğimiz takdirde kuzeyde iki pencere ile aydınlatılmış olmalıdır. Binanın fazla yüksek olmadığını farz ederek (yaklaşık 5.50 m. civarında) üstte ikinci sıra pencerelerinin bulunmadığını kabul ediyoruz. Tabii ki kapı ve pencerelerin sayısı için herhangi bir mimari iz veya yazılı, ya da görsel belge olmayıp bu, tamamen işlevsellik esasına dayalı mantıkî varsayımlarımızdır. Bununla beraber mevcut Alaeddin Camii’nin doğudaki (eski kapının ve) pencerelerin durumu eski cami için de karine teşkil edebilir.

Alaeddin Camii’nin mevcut hariminin doğusundaki bu bölüm için sorulması gereken en önemli soru, bu Eski Cami’nin niçin ve ne zaman terk edildiği so-

rusudur. Gerçekten de bir mihrabın ve önündeki mekânın caminin bünyesinden dışlanıp mezarlık haline gelmesi için çok ciddi sebeplerin olması gerekir. Kanaatimizce bu sorunun cevabı Ankara’nın Selçuklular zamanındaki tarihinde gizlidir. II. Kılıçarslan sağlığında ülkeyi on bir oğluna pay edip Ankara merkez olmak üzere Eskişehir, Çankırı ve Kastamonu’yu Muhyiddin Mesud’a verdi. Mesud, Konya’daki babası sultan II. Kılıçarslan’a tabi bir melik gibi değil, bağımsız sultan gibi hareket ettiği için (Turan, 218) diğer kardeşi Rükneddin Süleyman Şah’ın düşmanlığını kazandı. Rükneddin Ankara’yı uzun bir süre (bazı rivayetlere göre üç yıl) kuşattı ve amanla teslim aldı (1204). Fakat Mesud şehri teslim edip başka bir yere götürülürken yolda öldürüldü. Esasen Mesud, siyaseten de kuvvetli idi ve Safranbolu, Kastamonu taraflarında fetihler yaptı. Şiir ve edebiyata meraklı olan Muhyiddin Mesud edip ve sanatkârları Ankara’ya toplamaya çalıştı. Bedii, Muhyevi ve Mahmud-ı Engürüyevi bu dönemin meşhur şairlerindendir. Ankara ilk olarak Muhyiddin Mesud zamanında bir kültür ve sanat merkezi oldu (Turan, 261-262).

Savaşçı olduğu kadar sanatkâr ruhlu bir melik olan Muhyiddin Mesud’un (1186-1203), on yedi yıl Ankara’da ikâmet edip şehri bir rivayete göre üç yıl savunduktan sonra yenilgiyi kabul edip burayı terk etmek zorunda kalması Ankara’daki bu caminin kaderi hakkında bazı ipuçları ihtiva etmektedir. Zira bu kadar uzun süre kaldığı ve şehrin şenlenmesi için her türlü gayreti gösteren bir melikin yeni başkentine ulu cami tipinde bir cami yaptırması pek tabidir. Nitekim bugün Alaeddin adıyla bilinen ve bir sonraki bölümde daha geniş şekilde inceleyeceğimiz cami aslında 1197 tarihli minber kitabesinden de anlaşıldığına göre Muhyiddin Mesud’un armağanıdır. Eski Cami’den iki basamak kadar daha yüksek olan eserin birkaç yıl sonra Alaeddin Keykubad (1220-1238) tarafından ciddi şekilde onarılmak zorunda kalması bu caminin meşhur kuşatma sırasında (ve belki onu takip eden günlerde) çok ağır darbeler aldığını gösteriyor.⁽⁷⁾ Bununla birlikte, bütün bu bilgiler ve minberine raptedilmiş yazılı kitabesi mevcutken, esere ne tür bir katkı sağladığı tam olarak bilinmeyen Alaeddin Keykubad’ın adını vermek ne kadar hakşinaslık olur? Bu nedenle biz bu eserin, bundan böyle Muhyiddin Mesud’un adıyla anılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Yine kardeşler arasındaki taht kavgaları sırasında Ankara’ya bu olaydan birkaç sene sonra bu kez Alaeddin Keykubad sığınmış ve burada iki yıl (1211-1213) kalmıştır. Bunun son bir yılı ağabeyi İzzeddin

7. Paul Wittek, Alaeddin Keykubad zamanında kale içinde yalnız bir cami bulunduğuna işaret ederek 13. asırdan önce Ankara’da İslami hayatın pek inkişaf etmediğini muhtemel görüyor (Darkot, 1978, s. 442.).

Resim 9: H. 1110 (1698) tarihli mezar taşı.

Keykâvus'un (1211-1220) kuşatması altında geçer. Keykubad, ağabeyine karşı var gücü ile direnirse de kalede su ve erzak sıkıntısı sebebiyle canının bağışlanması ve Ankara halkına dokunulmaması şartıyla 1213 baharında teslim olarak Malatya civarında bir yere göz hapsine gönderilir.⁽⁸⁾ Kalenin hemen bitişiğinde yer alması, Alaeddin'in yenilediği kabul edilen bu camiyi de ciddi şekilde etkilemiş olmalıdır. Öyle anlaşıyor ki daha sonraki tamirlerde, yani Sultan Orhan ve II. Murat zamanlarında, bu caminin her savaştan etkilenmesi nazarı dikkate alınarak, iç kale-nin kapısına bitişik olarak yapılan bu kısmın iptali cihetine gidilmiştir. Yer darlığı yüzünden küçük yapılan ve Muhyiddin Mesud zamanındaki ilave sırasında çukurda kalan bu kısma, Ankara'da 13. yüzyıl sonlarından itibaren pek çok yeni caminin yapılması nedeniyle zaten çok da fazla ihtiyaç kalmamıştı. Bu tarihten itiba-

ren burası için belirlenen en uygun fonksiyon hazire olmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarında ve İ. H. Konyalı'nın kitabında (s. 16) bu kısımda beş odalı bir medresenin bulunduğu yönündeki yukarıda özetlediğimiz bir bilginin, yanlış anlaşılmanın ürünü olduğunu düşünmemizi gerektiren birkaç sebep vardır. Zira üstü açık bu harabe alan, ortasında avlusu ve bir kenarında uygun büyüklükte dershanesi bulunması gereken bir avlu için yeteri kadar geniş değildir. Kaldı ki medrese de kale kapısı gibi kalabalık yerlere değil, daha sakin bir ortama ihtiyaç duyar. Hurdeli bir palmet motifi ile tezyin edilmiş olan buradaki bir mezar taşı bu alanın tarihini 15. yüzyıla kadar indirmemize imkân verir (Resim 9). Tarihi sabit olan en eski mezar taşı ise (Resim 10) 1110 (1698) yılına aittir. Kaldı ki bu bölüm, mihrabın zemin seviyesindeki kotu esas alındığında, harim seviyesinden 0.43 m. kadar daha aşağıda ve dört tarafı kapalı olduğundan yağmur ve kar sularının akıp gitmesi için uygun bir alan değildir. Buradaki mezar taşlarının 16. yüzyıl ve belki daha eskilere dayandığı dikkate alınırsa böyle üstü açık, çukur bir alan için akla gelebilecek en uygun işlev hazire olmak lazım gelir. Kanaatimizce kible duvarında mihrabı bulunan bu alan 14. veya 15. asırda yani erken Osmanlı döneminde mabet olma özelliğini kaybedince hazireye dönüştürülmüştür. Bu durumda eserin Orhan Bey veya II. Murat zamanlarındaki tamirler sırasında mezarlık haline getirildiğini ve bunun üzerine bu mekânla asıl harimi birbirine bağlayan kapı da kapatılmış olmalıdır. Zaten medrese ile ilgili eski tevcihatlarda (atama belgelerinde) medresenin caminin doğusunda veya

Resim 10: Eski Cami'nin yerindeki hazirede buluna talik yazılı başka bir mezar taşı.

8. I. Alaeddin Keykubad, kardeşi İzzeddin Keykâvus'u tanımayarak isyan etti ve daha sonra Ankara kalesine kapanarak müdafaaya çekildi. Sultan Ankara'yı muhasaraya başladı. Sultan Ankara'yı ele geçirmeye kararlı olduğu için surların dışında evler, barakalar, kendisi için bir saray ve bir medrese yaptırdı. Uzun süren kuşatma sonunda Alaeddin Keykubad kendisine ve şehir halkına bir zarar verilmemesi şartıyla 1212 baharında teslim oldu (Özaydın, s. 204).

Resim 11: Harimin kapısı üstündeki Sultan Orhan ve II. Murat'a ait iki tamir kitabesi.

batısında oluşu belirtilmemiş, bunun için “ittisalinde” (bitişğinde) kelimesi kullanılmıştır.⁽⁹⁾

Bu bölümün birkaç metre kuzeyinde revakın hemen kuzeydoğu köşesinde tarihsiz bir mezar da burasının bir hazire olduğunun başka bir kanıtı sayılabilir. Sözü edilen medresenin burada olamayacağını gösteren en önemli delil ise 1920’li yılların başında Ankara kitabelerini yazarken Alaeddin Camii’ni de inceleyen Mübarek Galip’in, yukarıda temas ettiğimiz üzere, bu bölümden “mezarlık” olarak bahsetmesidir. Saydığımız bütün bu sebeplerden dolayı medrese için, biraz sonra etrafı şekilde ele alacağımız caminin batısında işlevini bitiren Selçuklu Sarayı’nın yerinin daha uygun olacağını söylemek gerekiyor.

b- Harim, yani Muhyiddin Mesud veya Alaeddin Keykubad Camii

Muhyiddin Mesud zamanında yapıldığı M. 1197 tarihli kitabesiyle sabit olan nefis ahşap minberiyle aynı tarihte bina edilip Alaeddin Keykubad’ın (1211-1212 ve/veya 1220-1237) eliyle onarıldığını tahmin ettiğimiz cami Osmanlı sultanı Orhan Gazi (1362), II. Murat (1434) ve II. Abdülhamit zamanında 1311 (1893) üç kez daha tamir görmüştür. Onun, bazı kayıtlarda Alaeddin yanında Muradiye olarak da anılması caminin bu Osmanlı sultanı zamanında ciddi şekilde elden geçirildiğinin işareti sayılabilir. Bununla birlikte tamir kitabelerinden ve yazılı kayıtlardan bu işlemlerin mahiyeti ve şümülü hakkında bilgi sahibi değiliz. Ama Orhan (1362) ve

II. Murat (1434) devri onarımlarını işaret eden kitabelerin “beneâ” (bina etti) veya “ceddede” (yeniledi) değil de, “ammere” (tamir ettirdi) şeklinde başlaması (Resim 11) binanın tamamen değiştirildiğini düşünmemize imkân vermez.⁽¹⁰⁾ Bu nedenle 1197’de tesis edilen ve binanın nirengi noktaları olan duvarların ve minarenin yerinin aynen muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Zaten, biraz sonra etrafı şekilde ele alacağımız cami ile Selçuklu Sarayı arasındaki bağlantıyı sağlayan kapının konumu da bunun delilidir. Fakat harimin mevcut kapısının, genel anlamda Selçukludan ziyade erken devir Osmanlı üslubuna daha yakın olduğunu söylemek durumundayız. Orhan ve II. Murat’ın kitabelerinin yan yana bir şekilde burada bulunması da bunu göstermektedir. Ayrıca Ankara’daki diğer bir Selçuklu devri eseri olan Arslanhane Camii’nin (1290) batı kapısının alışılagelen Selçuklu portal anlayışının çok dışına çıkılarak sade yapıldığı da bir hakikattir. Zaten son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfili burada anıtsal bir taçkapiya teknik açıdan müsaade etmez. Bu durumda caminin kuzey kapısının Muhyiddin Mesud zamanındaki aslı halinde de dışa ve yukarıya doğru çıkıntı yapmayacak şekilde sade olduğunu ve erken Osmanlı devri tamirlerinde kapının alınlık kısmında kitabe bölümünde pek az değişikliğe gidildiğini söyleyebiliriz.

Eserin Osmanlıların ilk zamanlarında yetmiş iki sene arayla (1362 ve 1434) tamir edilmesi mecburiyeti, doğal afetlerden ziyade Yıldırım’ın Ankara Savaşını (1402) kaybetmesinden sonra başlayan Fetret devrindeki (1404-1413) iç çekişmelerden ve

9. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Def. 826; Def. 1974.

10. Orhan ve II. Murat beylerine ait bu tamir kitabeleri Akyurt (1942, resim 14), Konyalı (1978, s. 13) ve Ayverdi (1972, s. 231) tarafından okunup etraflıca tahlil edildiklerinden ve eserin ele aldığımız meseleleri hakkında malumat ihtiva etmediklerinden, bunları aynen tekrar etmeyi yer, zaman ve emek israfı olarak gördük.

Resim 12: Caminin 1985 yılı tamiri sırasında doğudan görünüşü (VGM Arşivi).

Karamanoğulları ile yapılan savaşlardan ileri geldiğini söylemek tarihi hakikatlere fevkalade uygundur.⁽¹¹⁾ Caminin sura ve içkale'nin kapısına bitişik olması daha önceki devirlerde olduğu gibi bu zamanlarda da onun kuşatmalarda zarar görmesine yol açmıştır. 1640 yılında Ankara'ya gelen Evliya Çelebi'nin (2011, s. 522) bu camiden hiç bahsetmemesi, hatta Alaeddin Camini adını bile zikretmeyip "kale içinde bağırsız ve bahçesiz toplam 600 güzel evleri vardır. (...) camii de oradadır. Eski zamanlarda kiliseden çevrilmiş bir camidir" diye geçiştirmesi eserin daha o zamanlarda önemini yitirdiğinin işareti sayılabilir.

Caminin diğer bir tamir tarihi de mihrabın üst tarafında "küllemâ...." ibaresinin ortasında belirtilen 1311 (1893) yılıdır. II. Abdülhamit zamanındaki bu tamir sırasında, üslubundan mihrabı ile kible duvarının sur seviyesinin üstündeki pencerelerde ciddi tadilatların yapıldığı anlaşılmakta ise de caminin diğer yerlerinde ve son cemaat mahallinde esaslı bir değişikliği gidildiğini söylemek zordur.

Yapılış ve tamir serüvenini bu şekilde özetlediğimiz eser, doğudan batıya, güneyden kuzeye doğru alan ve kuzeybatı köşede yüksekliği üç buçuk metreyi bulan bir taban üzerine bina edilmiştir. Caminin bu kaide kısmının, kırmızı renkli harçla tutturulan irili ufaklı devşirme taşlarla bina edildiği ve harimin başlama seviyesinde ahşap hatılların da kullanıldığı görülmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki cami ile ilgili yazılarda, şimdi sıvandığı için hangi malzemeden yapıldığı belli olmayan caminin kerpiçten yapıldığı ifade edilmektedir. Nitekim 1984-85 tamirine ait fotoğraflarda doğu duvarının kerpiç olduğu açıkça belli olmaktadır (Resim 12). Yine bu fotoğrafta bu kerpiç duvarın içine betonarme taşıyıcı bir kolonun yerleştirildiği de belli olmaktadır. Dışarıdan bakıldığında kible duvarı olarak surdan faydalanılmış gibi görünse de, caminin bu yönde de Selçuklu devrinde yapılmış kendisine ait bir duvarı mevcuttur. İçten içe doğudan batıya 12.90 m. ve kuzeyden güneye 14.98 m. ölçüsündeki harimin düz tavanı herhangi

11. Sultan Orhan Ankara'yı fethedince, burasının çok eski dönemlerden beri beylerbeyi merkezi olması nedeniyle kendisine Lulu Paşa'yı ikinci vezir tayin etmiş ve beylerbeyliği göreviyle Ankara'ya yollamıştır. Ancak, Ankara'nın kesin olarak Osmanlı topraklarına katılışı, 1362 yazında Sultan I. Murad'ın ahillerle anlaşarak şehri savaşmadan teslim almasıyla olmuştur. 1402 yılında Yıldırım Bayezid Timur ile yapılan Ankara Savaşı'nda yenilip esir düşünce bir süre Ankara Kalesi'nde tutuklu kaldı. Timur 1403'de Anadolu'yu terk edince de uzun bir süre taht kavgaları nedeniyle şehrin şehzadeler arasında el değiştirmesinin yarattığı siyasal karışıklık ortamında gelişme mümkün olmamıştır. Tüm karışıklığa karşın, Ankara ve çevresinde siyasal birliğin korunduğu, Çelebi Mehmed'in desteklendiği görülür. II. Murad döneminde Balkanlara sefer hazırlıkları yapılırken, 1442 yılında Karamanoğulları'nın Ankara ve çevresinde büyük tahribat yaptıkları bilinir. Hakkında çok sınırlı bilgiler bulunan 14. yüzyıl sonu - 15. yüzyıl sonu arasındaki yüz yıllık süreçte, kalenin dışındaki yamaçta ve onu izleyen düzlük alanda çok sayıda cami, mescit ve türbe yapılmıştır (<http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/tarihce/selcuklu-ve-beylikler-donemi>, 09.12.2011).

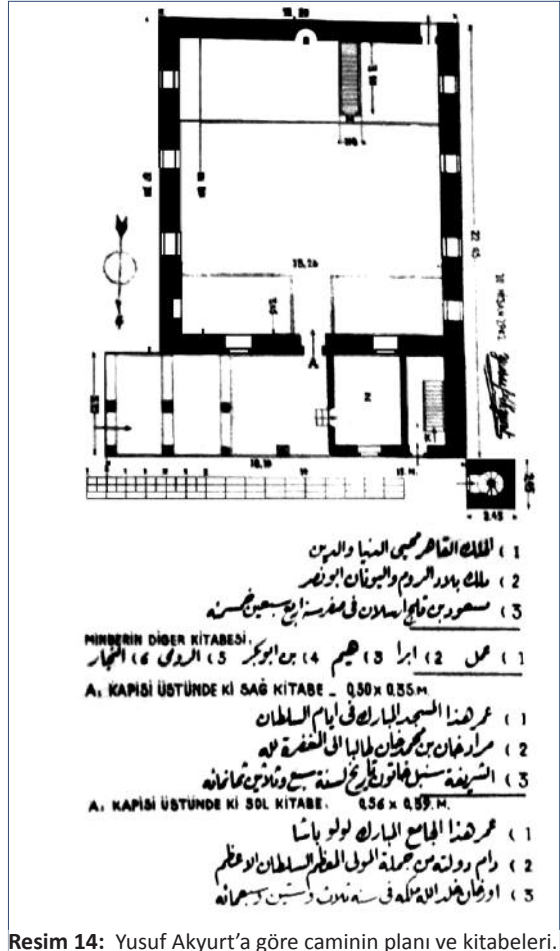

Resim 13: Caminin batı duvarının içeriden görünüşü.

bir ayak veya sütun olmaksızın doğrudan doğruya bu duvarlara oturmaktadır (Resim 13).

Günümüzde sadece kuzeydeki kapıdan girilen caminin Selçuklular zamanında yapıldığında doğu duvarının kuzey nihayetinde de bir kapısının olduğuna muhakkak nazarı ile bakabiliriz (Şekil 4 -bkz. ekler-). Zira doğudaki bölümü izah ederken belirttiğimiz üzere daha önce yapılan bu bölümle sonra yapılan şimdiki cami arasında irtibatı sağlamak için bir kapının olması işlevsel ve mantıksal zorunluluktur. Zaten batı tarafta pencere sayısı dört iken bu tarafta üç olması ve dördüncü pencerenin yerine denk düşen duvarın tamamen kör olması, burada bir açıklığı, daha doğrusu kapının varlığını simetrik açıdan da zaruri kılmaktadır. Doğru duvarındaki pencerelerin, batıdakilerden iki-üç santimetre daha küçük olmasının sebebi doğu duvarında, pencerelerden biraz daha büyük bir kapiya yer kazandırmak arzusudur. Nitekim Yusuf Akyurt'un 1942 yılında yaptığı çizimde (Resim 14) doğu duvarının kuzey nihayetinde gösterdiği bir niş bu kapının mevcudiyetini itiraza mahal bırakmayacak şekilde ispatlamaktadır.

Caminin yakın zamanlarında yapılan çizimlerinde (Vakıf Abideler, s. 34; Öney, s. 329) doğudaki üç ve kuzeydeki iki pencerenin yerinde niş gösterilse de aslında bunların ilk zamandan beri mevcut pencereler olup daha sonra ve muhtemelen çok yakın bir devirde kapatıldığına şüphe yoktur. Çünkü caminin kible cihetinde sur ile çevrilmesi yüzünden pence-

Resim 14: Yusuf Akyurt'a göre caminin planı ve kitabeleri.

Resim 15: Caminin kible duvarında mihrap, minber ve hünkâr kapısı.

relerin göz seviyesinden çok yukarıda tavana yakın yerde konulması, eserin orijinal haliyle sadece batıdan iki sıra halindeki toplam sekiz pencere ile aydınlatılması gibi bir sonuca götürür ki bunun izah etmek güçtür. Hele, harimin ana kapısının ve son cemaat yerinin bulunduğu kuzey tarafta pencere yapılmaması asla düşünülemez. Bu nedenle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1985 yılı tamiriyle ilgili belgede "tamir sırasında doğu duvarına üç pencere açıldı" ifadesini, aslında pencere olmakla birlikte kesin tarihini bilmediğimiz bir zamanda niş haline getirilen bu pencerelerin tekrar asıl hallerine kavuşturulması şeklinde anlamak icap eder. Kuzeydeki ve batıdaki bu pencereler olmaksızın içerisi iyice ışısız kalacağı gibi, bir camide bu kadar çok nişin bulunması da olağan ve makul değildir. Esasen bir camide, üstelik pencereden bozularak elde edilen böyle çok sayıda nişe lüzum da yoktur. Doğudaki ve kuzeydeki pencerelerin orijinal oldukları halde sonradan kapatıldıklarının bir delili de doğudaki üç pencereden en güneydeki kapağının hâlen eski şeklini aynen korumasıdır. Aynı şekilde kuzey duvarındaki pencerelerden en batıdaki de, batı duvarında yer alan pencere kanatları ile aynı elden çıkmışçasına benzerlik arz etmektedir. Bu durum özellikle pencere kanatlarının profilli binilerinde çok açıktır.

Bize göre cami ilk inşa edildiğinde de doğuda üç, kuzeyde iki, batıda dördü altta, dördü üstte olmak üzere sekiz ve toplam olarak on üç pencereden ışık almakta idi. Güneyde üstte şimdiki gibi büyük mazgal değil, küçük ebatlı pencerelerin varlığını da kabul edebiliriz. Pencerelerin mazgal formunda olması ve özellikle mihrap üstündeki yuvarlak öküz

gözü pencere mihrapla birlikte 1893 tarihli tamirin hatırasıdır (Resim 15). Ama caminin 1985 tarihli fotoğraftan da açıkça anlaşılacağı üzere doğu duvarında hiçbir zaman üstlük pencereler mevcut olmamıştır. Zira eserin ilk yapılışında mevcut olan doğudaki Eski Cami'nin yeni camiden bir metre kadar alçakta bulunması ikinci kat pencereye imkân vermemiş gibi gözüküyor.

Muhyiddin Mesud Camii'nin batı duvarındaki alt pencerelerin etrafı ahşap pervaz ile dört taraftan kuşatılmış olup bunlar kalem işleri ile bezenmiştir. Bitkisel desenler yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızıdır (Resim 16, 17 -bkz. ekler-). Yer yer tamir izleri taşısa da bunlara da tavan göbeği gibi I. Murat döneminin eserleri olarak bakıldığı takdirde ahşap üzerine kalem işlerinin Ankara'daki en eski numuneleri ile karşılaşıyoruz demektir. Gerçekten de kompozisyonlar daha sonraki Hacı Bayram ve diğer Ankara camilerinin kompozisyonlarına benzese bile onlar kadar girift değildir. Öyle anlaşıyor ki bu caminin doğu ve kuzeydeki pencereler de dâhil, tamamı bu şekilde kalem işlerine sahip olduğu halde pencerelerin kapatılması üzerine bu kalem işleri de tahrip olmuşlardır.

Bu pencerelerin, mabedi iyice ışısız bırakacak şekilde ne zaman niş haline getirildiği de üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. Bunun için ya eserin cemaatsiz kalması, ya da çok ciddi bir felaketin yaşanarak mabedin barınak olarak kullanması mecburiyetinin hâsıl olması icap eder. Bildiğimiz kadarıyla Ankara Timur'dan sonra ufak tefek Celali tehditleri dışında insanları buna zorlayacak işgal ve depremle yaşamamıştır. Ama bu şeh-

Resim 18: Caminin 1984 tamiri öncesinde doğu cephesi (VGM Arşivi).

rimizin 1874 yılında çok şiddetli bir kıtlıkla karşılaştığı ve vilayet çapında yirmi bin kişinin öldüğü ve binlerce hayvanın telef olduğu bilinmektedir.⁽¹²⁾ Bize göre caminin barınma amaçlı olarak kullanılması, bu türlü uzun süreli bir felaketin sonrasında vuku bulmuştur. Bunun için diğer bir ihtimal de Kurtuluş Savaşı (1919-22) yıllarında Ege'den iç Anadolu'ya doğru yaşanan göç hadisesidir. Böyle bir maksatla soğuşa karşı pencerelerin kapatılması gayet doğaldır. Hatta doğudaki mezarlık bile bu zor zamanda ilk yapılaşma zarureti ile baş başa kalmış olabilir. Ama bu pencerelerin, doğudaki Eski Cami'nin harap olması üzerine mezarlık haline gelmesine rağmen yakın zamanlardaki şehre göç furiasıyla başlayan gecekondulaşma çarpıklığının bir sonucu olarak yapılan salaş binalar tarafından dışarıdan kapatıldığını da söyleyebiliriz. Nitekim daha 1985'lerde çekilen fotoğraflarda bu binalar gözükmekte ve kapı ve pencere-lerden eser bulunmamaktadır (Resim 18).

Bu arada camiye ait olup da hâlen Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen ve Gönül Öney (1978, s. 117) tarafından 1197'ye, müze kayıtlarında ise 13. yüzyıla tarihlenen ahşap bir pencere kapağından (Resim 19) da bahsetmek gerekmektedir. Müze kayıtlarına göre 172 x 60 x 5-6 cm ölçüsündeki bu kapağın merkezi biri yuvarlak, yukarıda ve aşağıda diğer ikisi söbe olmak üzere üçlü bir şemse ile tezyin edilmiş, dört köşeye de bulut şeklinde birer rumi bezeme yerleştirilmiştir. Oyma tekniğinin uygulandığı bu eserin ölçüleri pencerelere uygundur. Ölçüleri uysa bile müzedeki bu pencere kanadı, Rüstem Bozer'e göre, üslubu cihetiyle daha geç devre aittir.⁽¹³⁾ Gerçekten de caminin ve minberinin, 13. Yy. başında yaşadığı kuşatmalarda zarar gördüğü düşünüldüğünde pencere kanatlarının da zarar gördüğünü ve bunların sonradan değiştirildiğini düşünmek mümkündür.

Resim 19: Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan ahşap pencere kanadı

12. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/18594623.asp> Mikdat Kadioğlu 13 Aralık 2011 saat 23.08.

13. Bu bilgiyi bizimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer'e teşekkür ederiz.

Muhyiddin Mesud Camii'nin bahse değer mimari teferruatı yoktur. Ama ceviz ağacından çakma künde-kârî tekniğinde yüksek bir sanat zevkiyle yapılmış olan minberin sorunlarına da temas etmek gerekir. Tabii bunların en başında çağdaşı pek çok minber daha yeni yapılmış gibi sağlam dururken bu minberin bazı parçalarının niçin tamire ihtiyaç gösterdiği sorusu gelmektedir. Minberin gerçekten de kürsü örtüsünün, iki yan korkuluğunun üst yarısının, kapı tacının ve batı aynasının kapı ile birleştiği yerin tamir gördüğü açıktır (Resim 20, 21, 22 -bkz. ekler-). Bu minber hakkında yazan araştırmacılar eserin bu tamir durumuna ya hiç temas etmezler, ya de edenler de tamir edilen parçalarının neler olduğu ve bunun sebebi ve zamanı hakkında görüş bildirmezler.

Bu sorunlara önce minberin bazı kısımlarının harap oluş sebebini irdeleyerek başlamak gerekir. Ankara'nın ve özellikle de caminin konumu sebebiyle bu olumsuzluk nemden kaynaklanmamıştır. Hem caminin I. Murat devrinden kalma tavan göbeğinin, pencere kapaklarının ve pervazlarının sağlam bir şekilde günümüze ulaşması, hem de bu yönde tarihi bir vesikanın olmayışı sebebiyle eserin yangın geçirdiğini de söyleyemeyiz. Zaten minber herhangi bir yangına maruz kalsa idi evvela alt kısımların tutuşması gerekirdi. Oysa tamir gören yerler üst tarafta ve özellikle batıdaki pencereye bakan kısımlardır. Bu durumda minberin ancak bir darbe ile zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Şunu hiçbir zorlamaya mecbur kalmadan ve mübalağa yapmadan rahatlıkla söyleyebiliriz ki esere bu darbeler batıdan gelmiştir. Bunun en önemli kanıtı batı duvarının güney ucunda bulunan üst pencere ile minberin sağ ve sol korkuluğundaki yırtıkların düz bir çizgi üzerinde bulunmasıdır (Resim 23 -bkz. ekler-).

Zira iç kaleye hücum için en müsait nokta burasıdır. Kaleye ve camiye böyle bir saldırının I. Murat'tan önceki bir devirde yaşanmış olması hem caminin tavanının sağlam kalmasına, hem de tarihi olaylara uygun düşmektedir. Hatta bu tahribatın sebebi ola-

rak, 13. yy. başlarında ve daha önce yaşanan Selçuklular zamanındaki kardeş kavgalarını görmek hiç de yanlış olmaz. Bunun için de en müsait zaman Alâeddin Keykubad devridir (1220-1238).

Bu nedenle, M. Z. Oral'ın, minberin 13. asırda tamir edildiği yönündeki kanaati aslında gerçeğin ifadesidir. Minberin kitabesi şöyledir:

- 1- El- Melikü'l-kâhir
Muhyi'd-dünyâ ve'd-dîn
- 2- Melikü bilâd-i Rûm ve
Yunan Ebû Nasr
- 3- Mes'ûd bin Kılıçarslan fî
safer senete erbaa tis'ine ve
hamsemie (H. 594)

Minberin tarih ibaresi görüldüğü gibi Hicri Safer 594 (Miladi Kasım 1197) olduğu halde bazı kitaplar -da bunun karşılığı yanlış olarak M. 1178 verilmiş ve bu da caminin girişine yazılmıştır. Bu olumsuzluk Gönül Öney'in (1971, s.17), kitabenin okunuşunu doğru verdiği halde hicri yılı Miladiye yanlış çevirmesinden kaynaklanmaktadır. M. Z. Oral (s.35), kitabenin H. 574 (1178) de okunabileceğini söylemesine rağmen yazarın, yazının üslubu sebebiyle 594'ü (1197) tercih ettiği görülmektedir. Esasen kitabenin doğru okunuşunun ve çevirisinin de bu olması icap eder. Zira noktaların kullanılmadığı "tis'ine" (doksan) kelimesinde öndeki "te" harfini ifade eden bir diş ile "se" harfini ifade eden üç diş arasında bariz bir boşluk vardır ve bu sebeple kelimiyi "seb'ine (yetmiş) okumak mümkün değildir (Resim 24). Kaldı ki 1178 yılında II. Kılıçarslan ülkenin idaresini henüz çocukları arasında taksim etmemiştir. Tarihi kaynaklara göre II. Kılıçarslan'ın oğlu Mesud'un Ankara'daki hükümdarlığı 1186-1204 yılları arasına rastlamaktadır. Bu nedenle minberin ve caminin yapılışı için 1178 tarihini kabul etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Minber korkuluğunun doğruya bakan yüzünü süsleyen iki uzun geometrik pano arasına dikine yerleştirilen bir küçük levhaya yine sülüsle usta kitabesi "amele İbrahim bin Ebu

Resim 24: Minberin yapım kitabesi.

Bekir Rumî en-neccâr” olarak yazılmıştır (Resim 25).

Resim 25: Usta kitabesi.

Bazı sanat tarihçileri bu kitabede geçen “Rumi” sözcüğüne çok farklı anlamlar yüklemektedir. Mesela Aynur Durukan (2002, s. 46-47) bu kelimeyi “Ankara meliki Muhyiddin Mesud’un inşa ettirdiği camiinin ustası “amele en-Neccâr ünvanlı Rum kökenli İbrahim’in, yerli ustaların inşaat yaparken Müslümanlığı kabul ettiklerinin bir kanıtı” olarak görmektedir. Oysa herkes bilmektedir ki künye bildiren bu tür ibarelerde geçen ve (Roma toprağına, Anadolu’ya ait) manasında kullanılan “Rumî” kelimesi Mevlana Celaledin Rumî, Eşrefoğlu Rumî, Abdalan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum gibi isimlerde neyse o anlama gelir, yani Anadolu’yu ifade eder ve dinsel veya ırksal bir anlam taşımaz. Hele bu kelimeye dayanarak “yerli ustaların inşaat yaparken Müslümanlığı kabul ettiklerini” söylemenin hiçbir bilimsel yanı yoktur. Esasen Bizans’tan günümüze intikal eden kündekârî tekniğiyle yapılmış, bu tür bir kompozisyonun tatbik edildiği bir tane bile ahşap eser mevcut değildir. Hatta Bizans’tan günümüze doğru dürüst ahşap eser bile intikal etmemiştir. Bu durumda bu minberi inşaatı yaparken Müslümanlığı kabul eden bir Rum ustaya mal etmek izaha ve delile muhtaç bir husustur. Mübarek Galip kitabedeki bu “Rumi” kelimesine Urmevi (Urmiyeli) anlamı verirse de Rumî (Anadolu) anlamı varken bunu Urm-evî şeklinde kabul etmek her bakımdan asıldan uzaklaşmak olur.

c- Saray ve caminin sarayla ilişkisi

Alaeddin Camii’ndeki belki en küçük, fakat en önemli ayrıntı kible duvarının batı ucunda bulunan ve küçük bir dehlize açılan kapıdır (Şekil 4 -bkz.

ekler), (Resim 26). Bu dehlizin diğer ucunun nereye kadar devam ettiği bugün belli olmamakla birlikte eskiden kalenin güney burcuna açıldığını tahmin ediyoruz. Yine tahminimize göre buradan da bir geçit batıdaki sarayla cami arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.

80 cm. genişliğe sahip olan kapının ahşap kanadında eserin başka hiçbir kapı ve penceresinde görmediğimiz şekilde yeşil zemin üzerine sarı boyayla ve sülüs hatla yazılmış bir yazı bulunmaktadır (Resim 27 -bkz.ekler-). Bu yazılar yine alışık olmadığımız bir kompozisyon anlayışıyla dikine iki sıra halinde tanzim edilmiş olup soldaki sırada yazı gözükmemektedir. İmam Busirî’nin (M. 1212-1296) 160 beyitlik meşhur şiiri Kaside-i Bürde’ye ait olan bu yazının diğer kısımları muhtemelen silinmiş veya hiç yazılmamıştır. Köşeleri yuvarlatılmış çerçeveler içine alınmış olarak sağdan birinci sırada üç, ortada dört çerçeve içindeki bu yazılar okunabilir vaziyettedir. Buradaki yazılar, Hz. Muhammed’i övmek için yazılan ve sonraları birçok derde deva ve musibetlere karşı şifa olarak kabul edilip şöhret bulan bu kasidenin 16-22. mısraları olup bundan önceki on beş mısranın bir önceki pencere kanadında yazılmış olması gerekir. Fakat böyle bir pencere bugün yoktur. Bu durumda bu şiirin hem yazının etrafındaki basit süslemelerin karakterinden, hem de caminin 1893 yılında tamir edilmiş olduğu bilgisinden hare-

Resim 26: Kapıdan saraya açılan dehliz.

ketle eski oymalı orijinal Selçuklu devri kapaklarının mevcut yenileri ile değiştirilip onların üzerine yazıldığını düşünebiliriz. Sözünü ettiğimiz şiir ve anlamı şudur: ⁽¹⁴⁾

*Neam serâ tayfü men ehvâ fe-errekani
Ve'l-hubbu ya'terizu'l-lezzâti bi'l-elemi
Sevdiğimin hayâli gece uyardı beni,
Lezzetleri men eder Onun aşk u eleme.*

*Yâ lâimî fî'l-hevâ'l-uzriyyi mâ'zireten
Minnî ileyke ve lev ensafte lem telümi
Ey kınayan aşkımlı bilsen kınamaz idin,
İnsafla karşılardın hem Uzre misâlimi.*

*Adetke hâliye lâ sırrı bi müstetirin.
Ani'l-vüâtî ve lâ dâi bi münhasimi.
İşte hâlimi bildin gizli sırrım kalmadı!
Kınayanlar da bilir dermânı yok derdimi.*

*Mehhadteni'n-nusha lâkin lestü esmeuhû.
İnne'l-muhibbe ani'l uzzâli fî samemi.
Candan öğüt verisin lâkin duyamıyorum!
Âşık katında zîra müsâvî medh u zemi.*

*İnnî ittehemtü nâsiha's-şeybi fî azelî,
Ve's-şeybü eb'adü fî nushin ani't-tühemi.
Ak saçların öğüdün hep kötüye haml ettim,
Halbuki töhmetlerden uzak pendi, kelimi.*

29, 30) Genel olarak rumi karakterli bitkisel motiflerle süslenmiş olan tahtın üç tarafındaki yaslanmalık kısmında nesih olarak yazılmış bir kitabe vardır. Bilemediğimiz bir sebepten dolayı meydana gelen tahribatta en çok zarar gören yeri uzun kenardaki yaslanmalık bölümü olup burada hiç yazı yoktur. Bu nedenle kitabe tam değildir. Bununla beraber diğer iki kenarda şu yazıları okumak mümkün olmaktadır:

Orta taraf: (Tamamen yenilenmiş olup yazı yoktur.)

Sol taraftaki yazı: Ebu'l-feth Keyhüsrev bin Kılıçarslan nâsır emirü'l-mü'min

Sağ taraftaki yazı: (tamir görmüş yer) .. n el-muazzam şâhinşahu'l-azam melik...

Tahtın üzerindeki bu yazılardan, Selçuklu tahtında oturan Gıyaseddin Keyhüsrev ismindeki üç sultan-dan hangisinin olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Fakat babalarının adı sebebiyle bu ihtimali ikiye indirebiliriz. Zira bunlardan ikisinin babasının adı Kılıçarslan olup ilki II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Ankara'daki camiye bina ettiren Muhyiddin Mesud'un kardeşidir. Kardeş kavgalarından sonra saltanatı eline geçiren bu Keyhüsrev, Afyon ile Denizli bölge-

Resim 28: Etnografya Müzesi'ndeki Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı.

Muhyiddin Mesud Camii'nin yanında bir Selçuklu sarayının yer aldığı kanıtı olabilecek diğer bir eşya da müzedeki bilgi notuna göre camiden Etnografya Müzesi'ne nakledilen ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e atfedilen ve ahşap bir tahttır. (Resim 28,

sinde birçok fütuhata imza attıktan, III. Haçlı Seferi'ni başarısızlığa uğrattıktan, devletin en görkemli zamanında (1192-1196 ve 1205-1211) hüküm sürdükten sonra 1211 yılında şehit düşen I. Keyhüsrev'dir. Diğerleri ise IV. Kılıçarslan'ın oğlu olup 6-10

14. Armutçuoğlu, İ., *Kaside-i Bürde*, İstanbul, 2009, s. 25-27.

Resim 29: Tahtın sol tarafındaki kitabe.

Resim 30: Tahtın sağ tarafındaki kitabe.

yaşlarında tahta çıkıp Moğolların gölgesinden kurtulamayan, Baybars'ın Anadolu seferine davet ettiği halde sonra Moğollardan korkarak onu yalnız bırakan, Karamanoğulları'na karşı toprak kaybeden ve sonunda Moğollar tarafından katledilen çöküş dönemindeki III. Keyhüsrev'dir. (Turan, 277, 584) Müzedeki bilgi notundan tahtın sahibi olarak III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) gösterilmiş ise de şu karşılaştırma bile kitabede zikredilen "Ebu'l-Feth" (Fethin babası) unvanına kimin lâyük olduğunu göstermeye kâfidir.

Bununla beraber, büyük bir ihtimalle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait olduğunu düşündüğümüz bu tahtın Ankara'ya nasıl ulaştığını gösterecek bir bilgiye

sahip değiliz. Bu hususta aklımıza gelecek en makul ihtimal, bu tahtın Muhyiddin Mesud tarafından, aynı zamanda minberin de ustası olan ve saray marangozu olduğu anlaşılan İbrahim'e, diğer kardeşi I. Gıyaseddin'e hediye olarak, ya da onun siparişi üzerine bu tahtı yaptırtmış olmasıdır. Bütün tarihçilerin kaydettiği üzere Gıyaseddin, Konya'daki tahtta oturup asıl sultanın kendisi olduğunu iddia eden Süleyman Şah'a amansız bir mücadeleye girerek kaybetmiş, 1196 yılında mağlup olarak dokuz yıl sürgün hayatı yaşamıştır. Keyhüsrev 1205 yılında yeniden büyük sultan unvanını elde etmekle kalmayıp devleti eski kudretine kavuşturduktan sonra 1211'de şehit edilmesine kadar bu unvanını korumuştur (Sevim, 2002, s. 348). Görüldüğü gibi bu

kudretli sultanın hayatı hep mücadelelerle, sürgünlerle ve savaş alanlarında geçmiştir. Burada belirlenmesi gereken diğer bir incelik de ağabeyleri Süleyman Şah'ın, hem Keyhüsrev'in, hem de Mesud'un ortak rakipleri olmasıdır. Bu durumda Ankara meliki Mesud'un, böyle bir üstat marangoza bu tahtı yaptırttığını düşünmek hiç de yanlış olmaz. Yine bu tahtın, bu saltanat mücadeleleri ve savaşlar sebebiyle sahibine ulaşamayıp Ankara'da kaldığı ve büyük bir ihtimalle Süleyman Şah'ın gerçekleştirdiği birinci (1204) veya İzzeddin Keykâvus'un yaptığı ikinci Ankara kuşatması sırasında (1213) tahribata uğradığını da söyleyebiliriz. Gerçekten de hem minber, hem de tahttaki tahribatların, yangın, nem, haserat sebebiyle değil darbe sonucunda olduğu açıktır.

Bu taht meselesinde konumuzu ilgilendiren asıl mühim husus, bazı yerlerde Kızılbey Camii'nden geldiği ifade edilse bile onun müze kayıtlarına göre müzeye Alaeddin Camii'nden götürülmesidir. Asıl yeri saray olan bir hükümdar tahtının camide bulunma sebebi ne olabilir? Üstelik Ankara'da Ahi Şerafeddin (Arslanhane), Hacı Bayram Veli, Cenabi Ahmet Paşa gibi daha görkemli ve protokol değeri yüksek olan camiler varken, iç kaledeki böyle mütevazı bir camide bulunması tesadüf ile izah edilemeyecek kadar anlamlı bir olaydır. Ama tahtın camide bulunması her şeyden önce onun gerçekten bu sultana mı, yoksa önceki sözünü ettiğimiz Ankara'da mukim diğer iki sultana mı ait olduğu sorusunu akla getirmektedir. Ayrıca onun cami içinde hünkâr maksuresi gibi kullanılıp kullanılmadığı da sorgulanabilir. Her ne olursa olsun, Selçuklulardan günümüze ulaştığı kitabesiyle sahip olan tek taht konumundaki bu tarih yadigarını Muhyiddin Mesud Camii'nin batısında eskiden mevcut olan Selçuklu Sarayı'nın varlığının delillerinden biri olarak kabul etmek mümkündür. Bütün bu fizikî delillerden başka tarihi belgeler de Ankara'da böyle bir sarayın mevcudiyetini doğrulamaktadır. Mesela Alaeddin Keykubad'ın, ağabeyine isyan edip Ankara kalesine sığındıktan sonra teslim olması ile ilgili olarak İbn-i Bibi (1996, s. 159-160.) şunları söylemektedir:

“Alaeddin'in, Ankara halkına ve kendisinin canına zarar verilmemesi şartıyla teslim olmaya karar verince Sultan İzzettin Keykâvus'un emirlerinden Seyfeddin Ay-aba kaleye büyük bir törenle girerek Alaeddin'i padişahlık sarayından alıp bir iğdişin evine götürdüler ve üzerine muhafızlar koydular. Sonra Sultan İzzeddin sağına soluna hayır ve bereket saçarak, zafer arkadaşı ve rehberi olarak gelip saltanat tahtına oturdu. Şehirde üç gün eğlence meclisi düzenledi.” Onun “saltanat tahtına oturdu”

ifadesi Ankara'da hem saray, hem de taht olduğunun itiraza mahal bırakmayacak delilidir. Fakat o tahtın bu taht olduğunu da iddia etmek kolay değildir. Bunu iddia etmek için her şeyden önce Keyhüsrev'in, kardeşi ve çağdaşı Muhyiddin ve tahtın bulunduğu Ankara ile münasebetini belgelemek gerekir.

Harimin kible duvarındaki bu kapı bazı araştırmacıların dikkatini çekmişse de hiç birisi bunu mevcut olduğunu söyledikleri Selçuklu Sarayı ile ilişkilendirememiştir. Mesela M. Z. Oral (s. 35) şöyle demektedir: “Ankara'da Selçuklu hükümdarlarına mahsus bir saray vardır. Bu sarayın, hükümdarın emniyeti bakımından kale içinde yapılması icap eder. Bahse konu olan camiin hükümdarların namaz kıldıkları saray camii olduğunu da muhakkak telakki ediyoruz. Ankara sarayını bu civarda aramak lâzımdır.” İ. H. Konyalı (s. 16) burası hakkında: “Camiin içinde sağ köşesinde bir kapıdan taş bir dehlize girilirdi. Bu dehliz kale duvarının altına doğru uzanırdı. Burada mabede ait eşya muhafaza edilirdi. Şimdi kısmen kapanmıştır” diyor.

Mübarek Galip (s. 16) ise “minberin sağ tarafındaki dolabın içinde muntazam yontma taşlarla örülmüş sol tarafa kavisli bir yol görülmüştür. Bu gizli girişin yapılış tarzı Selçuklular ve ilk Osmanlı dönemleri olmayıp, taşların durumu ve yontuluğu daha çok Roma dönemine benzemektedir” demektedir. Mübarek Galip'in gayet iyi bir gözlemin ürünü olan bu sözlerine caminin kiblesinde “önde Türk, arkada Roma devrine ait yan yana iki duvarın bulunduğu ve bu dehlizin de esasen Roma devrine ait olduğu, burca açılan bu dehlizi Türklerin değerlendirerek sarayla camiye irtibatlandırmak için kullandıkları” şeklindeki kendi görüşümüzü de eklememiz gerekir. Diğer bir kaynağa göre de Alaeddin Keykubad Ankara'da kaldığı iki yıl içinde “bugün mevcut olmayan bir saray ve cami ile günümüze kadar gelebilmiş bir köprü yaptırmıştır. Ayrıca, surlar ve kale de onarılarak tahkim edilmiştir. Yeri kesin olarak bilinmeyen sarayın Yukarı Kale (İç Kale)de, Alâeddin Camii yakınında bulunduğunu düşünülmektedir.”⁽¹⁵⁾

Gerçekten de dehlizin ucu kapandığı için cami ile sarayı irtibatlandırmak zor ise de aslında bu ilişkiyi kurabilmemizi sağlayacak daha başka pek çok tarihi bilgi, uygulama ve müşahhas veri bulunmaktadır. Her şeyden önce bütün İslam ülkelerinde ve hatta Selçuklu başkentlerinde sarayın yanında mutlaka bir caminin yaptırılması dine saygının bir gereği olarak mütalaa ediliyordu. Bu uygulama en çok Tuğrul Bey'in “Ben kendim için bir saray yaptırıp da

15. <http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/tarihce/selcuklu-ve-beylikler-donemi/21.11.2011>

Resim 31: Cami ile sur arasındaki Selçuklu Sarayı'nın yeri (Mehmet Tuncer).

yanına Allah için bir mabet yaptırmazsam, Allah'ın huzuruna nasıl çıkarım" (Turan, 1980 s. 142) sözünde tecessüm etmiştir. Nitekim Endülü's'te, Bağdat'ta, Samerra'da, Gazne'de, Konya'da olduğu üzere İslâm dünyasında bunun daha önce ve daha sonra da pek çok uygulaması mevcuttur. Böyle durumlarda sarayın en uygun konumu eğer topoğrafya müsaitse caminin kible cihetidir. Saraydan camiye açılan bir kapı sultanın veya beyin kalabalığının içine girmeden geçerek en ön safta namaz kılmasına imkân vermesi bakımından gayet kullanışlıdır. Bu nedenle kible duvarında kapı bulunan camilerin hemen yanında bir sarayın varlığını düşünmek hiç yanlış olmaz. Nitekim doktora çalışmamız sırasında Adana Ulu Camii'nin (1509) kiblesindeki bir yer altı geçidi ile güneydeki Ramazanoğlu Sarayı'nın cami ile bağlantısını tespit etmiştik. Buradan hareketle Mardin Kızıltepe, Erzurum Ulu Cami ve Ankara Alaeddin Camii'nin kible duvarındaki kapıları bunların hemen yakınlarında eskiden mevcut olan sarayların işareti olarak görmek hiç de yanlış olmayacaktır.⁽¹⁶⁾

Cami ile sarayın bağlantısı konusunda bu ön bilgilerin ardından Ankara Alaeddin Camii'ne dönecek olursak, Ankara'nın on sekiz yıl (1186-1204) süreyle Muhyiddin Mesud'a başkentlik ve iki yıl süreyle (1211-13) I. Alaeddin Keykubad'a ev sahipliği yapması dolayısıyla sarayla birlikte caminin de inşa edilmesi gayet mantıklıdır. Sarayın yapılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değilse de bir süre Konya yerine Ankara'da yaşayan bu iki sultandan biri tarafından inşa edilmiş olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Fakat hem camiye

yaptırdığı kitabesiyle sabit olması, hem de on sekiz yıl gibi azımsanmayacak bir süre başkent olarak seçip gelişmesi için büyük gayret gösterdiği Ankara'da ikâmet etmesi sebebiyle onun, Muhyiddin Mesud'un eseri olma ihtimali daha büyüktür. Üstelik teslim olmasını müteakip katledilen bu bahtsız şehzade, Keykubad'dan daha öncedir (Turan, s.262) ve bu nedenle Ankara'daki saray ihtiyacı onun tarafından karşılanmış olmalıdır. Bu durumda bu saray cami ile birlikte en geç 1197 tarihinde inşa edilmiş demektir. Zaten caminin kible duvarındaki kapının konumu bu konuda başlı başına bir delildir.

Saray için en uygun yer surun, caminin güneyini takiben yüz metre kadar batıya doğru ilerledikten sonra kuzeye dönmesiyle oluşan köşedeki boşluktur (Resim 31). Burası hem emniyet açısından, hem de surların üzerinden bütün Ankara'yı, Hatip Çayı'nı ve yakın havaliyi temaşa etmek açısından idealdir. Ayrıca saray, camiden daha alçakta olduğu için, bu yer "Allah'ın evi"ne duyulan saygının gerçekleşmesine de imkân verecek niteliktedir. Bu durumda şimdiki imam evi ve sura kadar olan kısım sarayın yeri idi. Eser belki müstemilatlarla birlikte suru takiben kuzeye doğru "L" biçiminde biraz daha devam etmekteydi. Nitekim iç kaleyi meydana getiren surun en çok zarar gören yerinin burası olması da sarayın burada aranması gerektiğini işaret etmektedir (Resim 32). Hatta bu tahribatın güneybatı köşedeki ana kule ile onun kuzeyindeki birinci ve ikinci burç arasında yoğunlaşması burada eskiden bir kapının olduğunu bile akla getirir. Ne yazık ki sarayın mimarisi hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Burasının erken Osmanlı devrine bey sarayı olarak kullanıldığına hükmetsek bile son-

Resim 32: Sarayın cümle kapısının bulunduğunu tahmin ettiğimiz batı cephesi

16. Erzurum Lala Paşa Camii'nin (1562) güney doğu köşesinde eskiden bir merdivenle üstteki paşa çardağına veya bey mahfiline açılan kapıyı da bu meyanda zikredebiliriz. Bunun Osmanlılar zamanındaki diğer bir örneği de Gaziantep'te bir dönem İstanbul'a başkaldıran ve yakalanıp idam edilen Nuri Mehmet Paşa'nın yaptırdığı, kendi adıyla bilinen camidir. Birçok kimse artık bu tür kapıların ne anlama geldiğini ya hiç bilmemekte, ya da pencere zannetmektedir. Bu da restorasyonlarda bunların iptali sonucunu doğurmaktadır.

raki devirlerde, özellikle 16. yüzyılda şehrin aşağıya doğru gelişmesi yüzünden iç kale ile birlikte önemini kaybettiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim Ankara ile ilgili arşiv belgelerinde 16. yüzyılın başlarında bile müstakil bir sancakbeyi sarayı mevcut olmayıp, beyin kendi konağı bu iş için kullanılıyordu (Ergenç, 1980, s. 88). Evliya Çelebi başka saraylardan bahsettiği halde Selçuklu sarayının adını bile zikretmez. 19. yüzyılda ise vilayet merkezi bugünkü Ulus'taki valilik binasının olduğu yerdir.

d- Son cemaat yeri ve onun üzerindeki kadınlar mahfeli

Caminin kuzeyinde, büyük ölçüde tek sıra halinde dizilmekle birlikte doğuda iki sıra olarak tanzim edilen değişik tarzdaki Roma devri sütunlarının üzerine oturan fevkani kadınlar mahfeli ile kapatılmış bir son cemaat yeri mevcuttur. Harim hizasını biraz aşarak doğudaki eski caminin kuzeyine doğru devam eden iki sıralı bu bölüm aynı zamanda sokaktan doğrudan girişi sağlamaktadır. Hafif çarpıklık gösteren son cemaat yeri gibi kuzeydeki küçük avlu da batısı dar, doğusu geniş yamuk bir plan arz eder. Bu avlunun kuzeydoğu köşesinde, sahibi meçhul, sade bir mezar, batısında ise minare vardır. Üstteki kadınlar mahfiline son cemaat yerinin batısındaki kapalı bir bölümden çıkılır (Şekil 5 -bkz. ekler-).

Kısaca tanımladığımız bu son cemaat yerinin 1197 gibi çok erken tarihli bir Selçuklu camiinde bulunmasından başka, üstünün kadınlar mahfeli şeklinde tertip edilmesiyle de Türk mimarisinde müstesna bir yere sahiptir. Bu tip son cemaat yerlerini ancak daha sonraki Osmanlı devri Ankara camilerinde görürsek de bunlara başka yerlerde ve zamanlarda

rastlamak mümkün değildir. Alışılmışın dışındaki bütün bu uygulamalar hemen burasının orijinal olup olmadığı sorusunu akla getirir. Biz makalemizin bu bölümünde Alaeddin Camii'nin bu son cemaat yerinin orijinal olup olmadığını tartıştıktan sonra bunun sebeplerini de izah etmeye çalışacağız.

Birinci olarak eserin, devrinde güvenlik açısından yoğun bir yapılaşmanın yaşandığı iç kalede yapılması yer darlığından kaynaklanan meseleleri de beraberinde getirmiştir. Böyle bir durumda araziden azami istifade edilmesi ve burada olduğu gibi bazen fevkani mekânların yapılması gayet tabiidir. Üstelik arazinin batıya ve kuzeye doğru alçalarak devam etmesi harimin kuzey kapısına erişmeyi ciddi şekilde zora sokmaktadır. Bunun için birkaç basamaklı bir merdivene ihtiyaç vardır. Halbuki Ankara'da özellikle de kalede kışların soğuk geçmesi ve buzlanmanın yaşanılması nedeniyle kuzeye bakan bu yamaçta merdiven uygun olmazdı. Buna çare olarak kapının önüne yapılacak geniş bir platformun son cemaat yerine ilham kaynağı olması gayet tabiidir. Böyle bir son cemaat yerinin girişinin doğudan sağlanması iklimden ve buzlanmadan kaynaklanacak olumsuzluğu bertaraf edeceği gibi kale kapısından başlayan ana cadde ile doğrudan irtibat da sağlamış olacaktı. Caminin oturduğu sarp yamaç, camiye bazı olumsuzluklar yaşatmasına rağmen ona Bursa Yeşil Cami'de olduğu gibi aşağıdaki Hatip Çayının güzelliklerini seyretme imkânı da bahşediyordu. Buradaki böyle bir son cemaat yeri ve onun üstündeki mahfil bu güzellikleri temaşa etmek için bir "bakacak", yani seyir terası vazifesi de görecektir (Resim 33). Muhyiddin Mesud Camii'ni meydana getiren irade ve mimar arazinin

Resim 33: Caminin son cemaat yerinden aşağı şehre bakış.

Resim 34: Caminin kuzeyden görünüşü.

bu olumsuz durumunu çok ustalıkla olumlu hale çevirmeyi başarmıştır.

İkinci olarak son cemaat yerinin, cami ile birlikte Selçuklu devri yapısı olup olmadığını anlamak için sütunların durumunu da mercek altına almak icap eder. Her şeyden önce şehrin en yüksek yerinde bir İslâmî mabette Antik devirden kalan malzemelerin kullanılması (Resim 34, 35) bunların uzak yerlerden

Resim 35: Dor nizamında devşirme bir sütun başlığı.

getirilmeyip inşaat alanına yakın bir yerden devşirildiğini gösterir. Zaten caminin yerinde bir kilisenin olduğuna dair bilgileri yukarıda vermiştik. Çeşitli sebeplerden dolayı kullanılmaz hale gelen kiliseye ait bu sütunların, Osmanlılar zamanında yaklaşık yüz elli yıl sonra değil, arazisi cami olarak kullanılırken devşirildiklerini kabul etmek daha akılcıdır. Etrafımızda yapacağımız küçük bir araştırma bile bize Ankara'daki camilerde zaman ilerledikçe Antik malzeme kullanımının azaldığını gösterecektir. Öyleyse son cemaat yerindeki Antik sütunlar da caminin bu bölümünün Osmanlı tamirleri sırasında değil, Selçukluların ilk imar faaliyetleri sırasında onunla birlikte inşa edildiğini gösterir.

Bu konuda incelenmesi gereken üçüncü husus harim ile son cemaat mahallini birleştiren duvarda

derz şaşmasının yani dilitasyonun mevcut olup olmamasıdır. Bunun için en isabetli yer harimden başlayıp son cemaat yerinin yarısına kadar devam eden batı duvarıdır. Bugün üst kısmı sıva altında kalmış olmakla beraber harimin ve son cemaat yerinin arazinin meyilli olması yüzünden zeminden aşağıda kalan 2,5 metre yükseklikteki kısmı sıvasızdır ve açıktadır. Binanın bu alt bölümünde malzeme ve duvar örgü tekniği yönünden herhangi bir farklılık göze çarpmamakta, üstelik uzun bir hatlı, harim ile son cemaat yeri arasında kesintisiz olarak uzanmaktadır (Resim 36) ki bu da son cemaat yerinin harimle birlikte yapıldığının açık bir delilidir.

Resim 36: Harim ile son cemaat yerinin birleşme noktasında derzler.

Dördüncü olarak son cemaat yerinin üstünü boydan boya kat eden ve hem konumu, hem de büyüklüğü bakımından müezzin değil, kadınlar için yapıldığı anlaşılan mahfilin durumunu incelemek gerekir. Bu mahfile, son cemaat mahallinde bulunan ve şimdiki haliyle orijinal olup olmadığını kesin bir ifadeyle söyleyemeyeceğimiz bir odadan çıkılmaktadır (Resim 37). Böyle bir odanın varlığı bile

Resim 37: Kadınlar mahfeline çıkış

Resim 38: Kadınlar mahfelinden mihraba bakış.

burasının mahremiyet sebebiyle kadınlar için tahsis edildiğini düşünmemize imkân vermektedir. Keza bu büyüklükteki bir kadınlar mahfeli Selçukluların kadına, onun eğitime ve sosyal hayattaki yerine bakışı açısından da önemlidir (Resim 38). Bu fevkanî mekânın konumuz açısından da bir o kadar mühimdir. Her şeyden önce kadınlar mahfiline camiin içinden değil de son cemaat yerinden geçilmesi bunun ikisinin birlikte düşünüldüğünü gösterir

ki bu da son cemaat yerinin cami ile birlikte 1197'de Selçuklu meliki Muhyiddin Mesud zamanında yapıldığını işaret eder. Kadınlar mahfelinde dikkatimizi çeken diğer bir ayrıntı da doğudaki çatıya açılan bir kapıdır (Resim 39).

Son cemaat yerinin cami ile birlikte tasarlanıp yapıldığını gösteren beşinci delil ise minarenin konumudur. Son cemaat yerinin batısında yer alan

Resim 39: Kadınlar mahfelinin içinden doğudaki duvarda çatıya açılan kapı.

Resim 40: Eski Cami ile yeni caminin birleştiği köşede eski duvar izi.

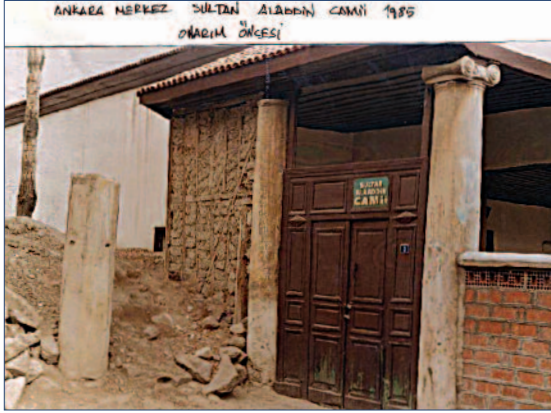
minarenin tarihi belli olmamakla birlikte onun da son cemaat yeri ve harim ile birlikte ele alındığını düşünmek gerekir. Her şeyden önce minare hâkimiyet sembolü olarak bilhassa kalelerde daha büyük ehemmiyet arz eder. Bunun için böyle bir minarenin, Selçukluların bu camiinde baştan beri mevcut olduğunu düşünmek gerekiyor. Fakat Ayverdi'nin (s. 232) de dediği gibi onun birçok tamirle epeyce değiştiğini ve mevcut haliyle II. Murad devri eseri olduğunu kabul etmek yanlış olmaz.

Alaeddin Cami'nin son cemaat yerinin cami ile beraber yapıldığını gösteren son kanıt ise bu mekânın kaide kısmının, arsanın meyilli olması dolayısıyla yüksekçe bir seki oluşturan kuzeybatı köşesinde sokağa bakar vaziyette yapılan çeşmedir. Aslında epeyce problemleri ve değişik bir kullanım şekli olduğu için bu çeşmeyi ayrı bir başlık altında incelemek daha doğru olacaktır.

Bu arada son cemaat yerinin, harim hizasını aşarak doğuya doğru, yani Eski Cami'nin kuzey cephesi boyunca bir kemer sırası kadar daha devan etmesinin sebebi üzerinde de durmak gerekmektedir. Eski

Cami yok olduğu için bugün burası üç tarafı açık fonksiyonsu olmayan bir gölgelik konumundadır. Hâlbuki burası Yeni Cami (Muhyiddin Mesud Camii) yapılırken Eski Cami'nin kuzey cephesi boyunca devam edecek bir son cemaat yeri olarak tasarlanmıştır. Fakat Eski Cami yıkılınca bugünkü halini almıştır. Eskiden bu son cemaat yerinin ahşap çatısının kuzeyde sütunlar üzerine oturduğu halde güneyde doğrudan doğruya Eski Cami'nin kuzey duvarına istinat ettiğini söylemek durumundayız. Gerçekten de Gönül Öney'in verdiği bir plan (Öney, 1971, s. 329) ve 1985 yılı tamiri sırasında Vakıflar idaresince çekilen bir fotoğraf bunu ispatlar mahiyettedir (Resim 40).

Son cemaat yerinin, harimin doğu hizasında birden bire 0.90 m. yükselerek doğuya doğru tekrar düz bir şekilde devam etmesini de Eski Cami'nin kuzey duvarı ile eşit yüksekliği yakalayıp son cemaat yerinin örtüsünü burada onun üzerine oturtmak arzusuna bağlamak gerekir. Bu durum, son cemaat yerini taşımak için diğer yerlerde mermer sütunlar kullanıldığı halde burada yeni yapılmış ahşap bir direğin kullanılmasının nedenini de izah etmektedir.

Resim 41: Son cemaat yerinin doğudan görünüşü, (VGM Arşivi, 1985).

Kadınlar mahfelinden bu örtünün içine açılan bir kapı (Resim 41) Eski Cami'nin kuzeyine rastlayan bu bölümünün baştan beri mahfil olarak değil, cami-nin kullanılmayan eşyası için tahsis edildiğini işaret etmektedir.

e- Sebil-Çeşme

Muhyiddin Mesud Camii'nin kuzeybatı köşesinde, yolun aşağıda kalması sebebiyle 3.5 m. yüksekliğinde bir platform oluşturan son cemaat yerinin so-kağa bakan kuzey cephesinde hâlen suyu akmayan kör bir çeşme bulunmaktadır (Resim 42). Basık kemerli cephesi, üç taraftan düz bir silme ile belirlenmiş olan bu çeşmenin lülesi bulunmadığı gibi teknesi de yere iyice gömülmüştür. Eski fotoğraflarda (Resim 43 -bkz. ekler-) basık sağır kemerin tam altında bir boşluk ve onun yanında, halen de mevcut olan zincire bağlı bir tas dikkati çekmektedir. Şimdi bu boşluk bozuk sathlı bir taş ile doldurulmuştur. Hiçbir tezyinatı ve mimarî teferruatı bulunmayan, esasen uzun zamandan beri de suyu akmadığı bilinen bu çeşme, Alaeddin Camii hakkında çalışan araştırmacılardan yalnızca İ. H. Konyalı (s. 13) tarafından konu edilmiştir. Yazar, çeşmenin yanında ters konulmuş on bir satırlık Yunanca bir kitabenin olduğundan ve onun da altında kabartma iki kalp resminin bulunduğundan bahsetmiştir. Yine onun verdiği bilgiye göre ikinci taşta dokuz satırlık başka bir Yunanca kitabe görülmekte idi. Ne yazık ki Konyalı'nın Yunanca olduğunu belirttiği Antik devre ait bu kitabeler, bugün siva altında kaldığı için olsa gerek, gözlerden uzaktır.

Muhyiddin Mesud Cami'nin yer aldığı rakımın (965 m.) Ankara'nın en yüksek noktalarından biri olması ve şehrin yakınlarında bundan daha yüksekte bir su kaynağının bulunmaması karşısında ilk olarak bu çeşmenin suyunun nasıl temin edildiğini sormak gerekmektedir. Aslında, modern su şebekesine kavuşmadan önce yukarı kaleden suya ulaşan insanlar su

ihtiyaçlarını büyük ölçüde kuyulardan ve sarnıçlardan temin etmekteydiler (Evliya, II, 522). Yine o, Ankara'da 200 tane sebilin bulunduğunu söyleyip bunlardan ikisinin adını vermektedir (s. 524). En mühim su kaynağı Hatip Çayı (Bentderesi) olup en güzel su ise İngiliz Richard Pockocke gibi seyyahların ifadesine göre "şehrin yarım mil uzağındaki bir çeşmeden temin edilmekte idi" (Eyice, s. 78). Ondan yüz yirmi yıl sonra, yani 1859'de Ankara'ya gelen Alman şarkiyatçı A. D. Mordtmann da bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Ankara'da su çok azdır. Kalede hiç su yoktur. Aşağı şehirdeki birkaç çeşme ise yetersizdir. Her evin bir eşiği olduğundan akşamları, bir uşak veya evin erkek çocuğu, bununla çeşmeden su getirir. Çamaşırlar ise şehrin eteğindeki akar sulara yıkanmaktadır" (Eyice, 84). Batılı gezginlerin bu ifadeleri Osmanlı arşiv belgelerinde bulunan kayıtlarla da örtüşmektedir. Nitekim kalenin az aşağısındaki Koyunpazarı'nda bulunan Şehabiye (Nakşibendiye) Medresesi'ne ait 1800 tarihli bir vakfiye tescilinde medresedeki "musluğa su döken" bir görevliye 3 akçe yevmiye verilmesi şart edilmişti (Özdemir, 59). Buradan ha-

Resim 42: Sebil çeşmenin mevcut hali

reketle özellikle kaledeki toplumsal amaçlı yapılarda bu tip taşıma su ile beslenen sulukların, muslukların, sebillerin ve hatta çeşmelerin olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 44: Sebilin taşı.

Bilhassa iç kalede böyle bir ciddi su sıkıntısı olmasına rağmen özellikle cami gibi mutlak temizliğin gerektiği yerlerdeki su ihtiyacının kati surette karşılanması zarureti meydandadır. Bu durumda cami ile birlikte buna da bir çözüm bulunması gayet tabiidir. Yukarıdaki yazılı ve sözlü belgelerin ışığı altında söylemek gerekirse Alaeddin Camii'ndeki bu tesisin suyu da bu şekilde taşıma usulüyle temin edilmekte idi. Büyük bir ihtimalle caminin son cemaat yerinin zeminine cemaatin abdest almasına yetecek hacimde bir hazne yerleştirilmiş ve buradaki su özel bir tertibatla namaz vakitlerinde salıverilmiş, diğer vakitlerde kapatılmıştır. Aynı şekilde bu suyun akmasını ve namaz kılacak kimselerin abdest almasını sağlayan iki lülenin üstünde ise su içmek isteyenlere her zaman hizmet veren bir sebil bulunmakta idi. Şans eseri günümüze sağlam olarak ulaşan madeni tas da bunun açık işaretidir.

Bütün bu bilgiler ve değerlendirmeler ışığında bu su tesisini sade bir çeşme olarak değil, hem burmalarının olması dolayısıyla çeşme, hem de tasla (Resim 44) içilen haznesi olması hasebiyle sebil olarak görüp, iki işlevi birden ifade edecek biçimde "çeşme-sebil" olarak adlandırmak gerekir. Bu tasın zincirinin olması gerekenden biraz daha uzun olması, suyun haznesinin derinliği ve kıtlığı hakkında da bir fikir vermektedir. Çünkü eğer hazne devamlı dolu olsaydı zincirin bu kadar uzun yapılmasına gerek yoktu. Tasta ufak fakat incelikli bir ayrıntı da

tasın zincirinin uzunluğu karşısında bunun iki kat halinde dolanıp asılması için tasın kulpuna yakın yerine küçük bir kancanın yapılmasıdır. Tabii ki eserin zaman içinde esas karakterini ve görevini kaybetmeden biçim olarak bazı değişikliklere uğradığını da söylemek icap eder.

Başta söylediğimiz gibi bunun cami ile ilintisine yeniden dönecek olursak, caminin son cemaat yerinin altında yapılmış olması dolayısıyla mabet ile bu tesis arasındaki koparılamaz ilişkiyi dikkate alarak bu su tesisini son cemaat yerinin orijinallğine delil gösterebiliriz. Keza, son cemaat yeri ve cami ise bu sebil-çeşmenin Selçuklular zamanından beri mevcut olduğuna kanıttır diyebiliriz.

Sonuç olarak, Ankara Muhyiddin Mesud Camii yalnız ahşap minberi ile değil, ondan evvel 12. yüzyıl ortalarına doğru yapıldığı anlaşılan doğusundaki Eski Camisi, batısındaki Selçuklu Sarayı, kuzeyindeki son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfeli ile de sanat tarihimizdeki hak ettiği yeri alması icap eder. Keza sebil-çeşmesinin de cami ile birlikte tasarlanıp yapıldığını söylemek gerekir. Bu araştırmamızda ortaya koyduğumuz belgeler ve deliller ışığı altında Muhyiddin Mesud Camii'ne, Anadolu'daki son cemaat yeri ve fevkani kadınlar mahfeli olan ilk cami gözüyle bakabiliriz. Eser bu şekliyle Anadolu'nun diğer yerlerinde devam etmemişse de, Ankara için bereketli bir tohum olmuş ve başta

Hacı Bayram, İbadullah, Ağaç Ayak ve Zincirli camileri olmak üzere pek çok esere ilham vermiştir (Resim 45).

Bu sonuçları itibarıyla onu, “Ankara üslubunun” temelindeki ilk harç olarak görmek yanlış olmaz. Böylece o, Türk mimarisindeki klasik üslup gelişiminin ve tipolojisinin dışında bir mimari anlayışın öncüsü

olmaktadır. Aynı şekilde, varlığı hep bilinmekle birlikte nerede olduğu şimdiye kadar belirlenemeyen Selçuklu sarayının yeri de harimin kible duvarındaki hünkâr kapısı sayesinde yine bu araştırmamız ile birlikte vuzuha kavuşmuştur. Bu yeni bilgilerin ve tezlerin sanat tarihçiliğimize yeni bakış açısı kazandıracağını ummaktayız.

Resim 45: Ankara Ağaçayak Camii son cemaat yeri.

KAYNAKLAR

- Akok, M., “Konya’da Alaiddin Köşkü Selçuk Saray ve Köşkleri”, *Türk Ethnografya Dergisi*, sayı XI, Ankara, 1969, s. 47-74
- Akyurt, Y., *Ankara Kitabeleri* (El yazması, TTK Kütüphanesi Y- 605), Ankara, 1942.
- Alp, K. Ö., “Ankara Alaeddin Camii Minber Süslemeleri”, *Sanat* 7, Ankara, 1995, s. 109-111.
- Arık, R., “Selçuklu Saray ve Köşkleri”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (Ed. Doğan Kuban), İstanbul, 2002, s. 251-266.
- Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul, 1972.
- Bakırer, Ö., *Anadolu Mihrabları*, Ankara, 1976.
- Boran, A., *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001.
- Creswell, K.A.C.; Alan, J. W., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Cairo, 1989.
- Dağlı, Y. - Kahraman, S. A., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2/2*, İstanbul, 2011.
- Darkot, B., “Ankara”, *İA*, cilt I, İstanbul, 1978, s. 437-453.
- Durukan, A., “Anadolu Selçuklu Sanatında Kurucular ve Sanatçılar”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (ed. D. Kuban), İstanbul, 2002.
- Erdem, S., “Ankara”, *TDVİA*, cilt 3, Ankara, , 201-203.
- Ergenç, Ö., XVI. “Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 85-108.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Saray”, *TDVİA*, cilt 36, Ankara, 2009, s. 117-121.
- Eyice, S., *Ankara’nın Eski Bir Resmi*, Ankara, 1972.
- Eyice, S., “Bizans Döneminde Ankara”, *Anadolu Araştırmaları* 14, 1994, s. 243-264.
- İbn-i Bibi, *el-Evâmirü’l Alaiye fî’l-Umuri’l-Alaiye*, (Hazırlayan M. Öztürk), cilt I, Ankara, 1996.
- Karamağaralı, H., *Anadolu’da Beylikler Devri Minberleri* (Doktora tezi), Ankara, 1955.
- Konyalı, İ. H., *Ankara Camileri*, Ankara, 1978.
- Mübarek Gâlib, *Ankara Mescidler Câmiler Mezarlıklar Kitabeler* (Hazırlayanlar S. Erşahin-H. Çınar), Ankara, 1996.
- Oral, M. Z. , “Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler”, *Vakıflar Dergisi*, sayı V, Ankara, 1962, s. 23-78.
- Ögel, B., “Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara, 1957, s. 199-232.
- Öney, G., *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1971.
- Özaydın, A., “Ankara (İslamî devir)”, *TDVİA*, cilt 2, Ankara, 1989, s. 203-204.
- Özdemir, R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.
- Sevgen, N., *Anadolu Kaleleri*, Ankara, 1959.
- Sevim, A., “Keyhüsrev 1”, *TDVİA*, cilt 25, Ankara, 2002, s. 347-349
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
- Uğurlu, K., “Kubadabad Sarayı”, *TDVİA*, cilt 26, Ankara, 299-300.

EKLER

Resim 16: Batı penceresi

Resim 27: Hünkâr kapısının kanadı

Resim 17: Pencerede kalem işlerinden ayrıntı.

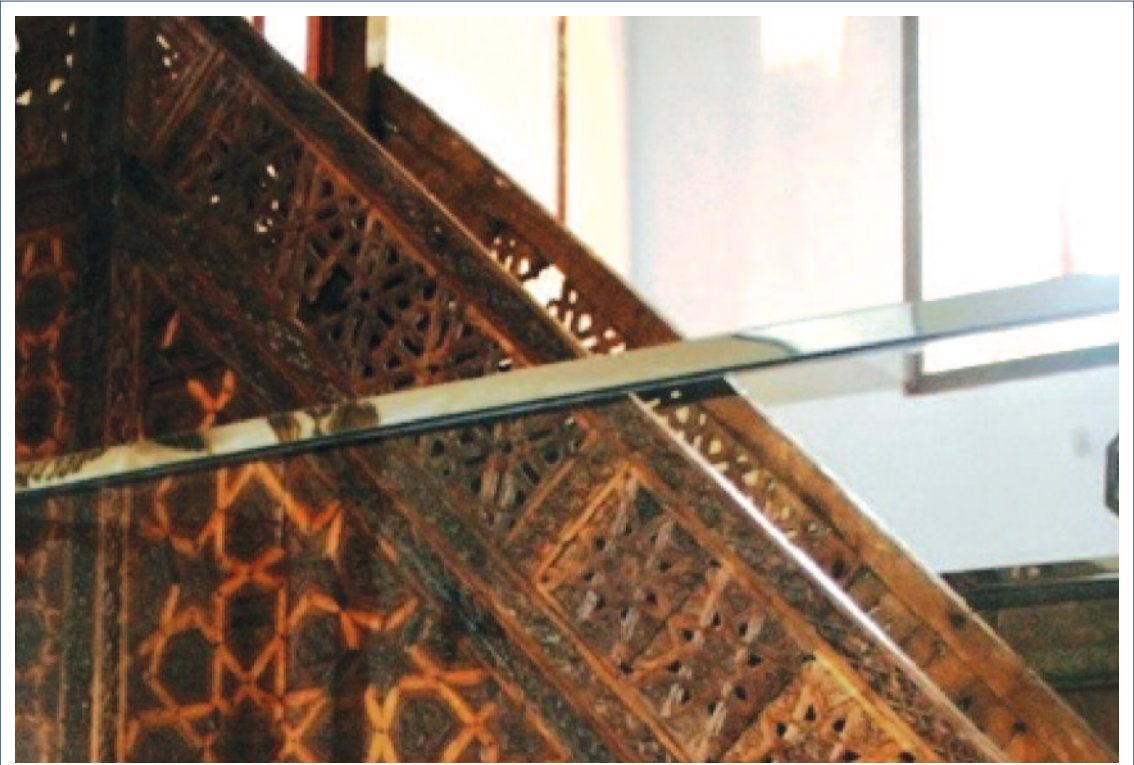
Resim 20: Minberin köşk çardağında tamir izleri.

Resim 21: Minberin yenilenmiş kapı tacı.

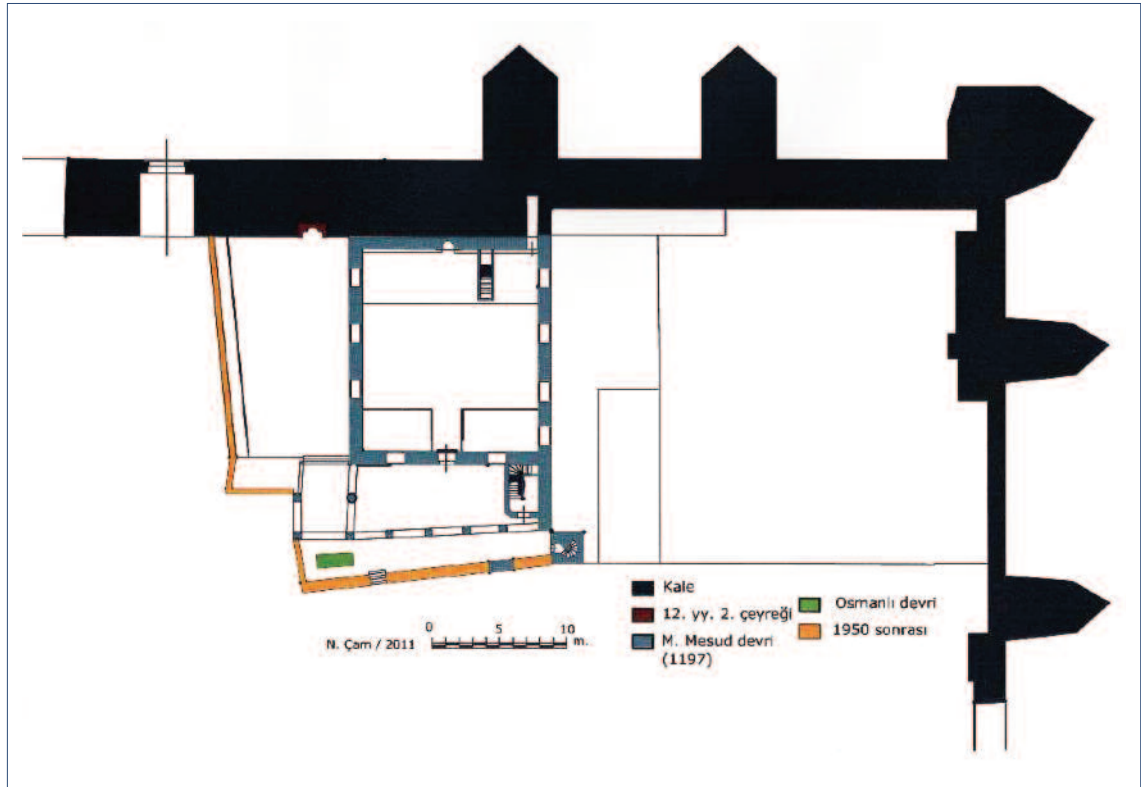
Resim 22: Minberin batı aynasının sol alt köşesinde tamir izleri.

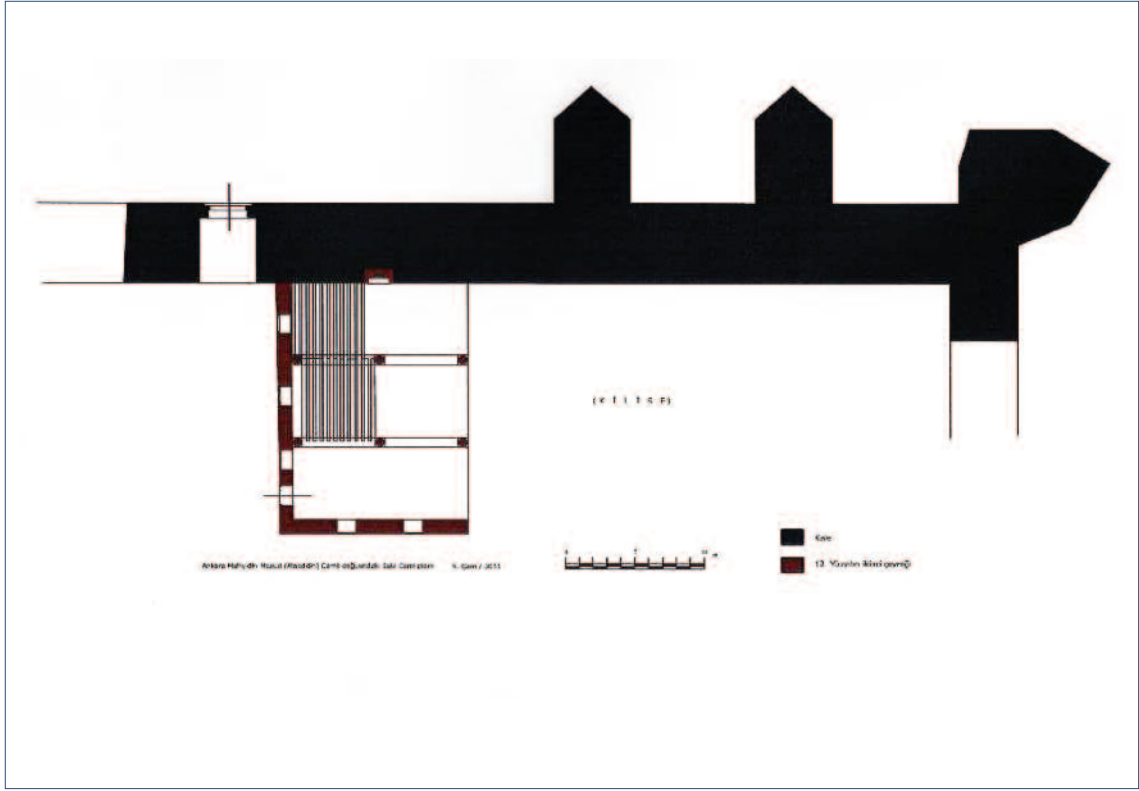
Resim 23: Minberin korkuluklarında bulunan tahrip izleri.

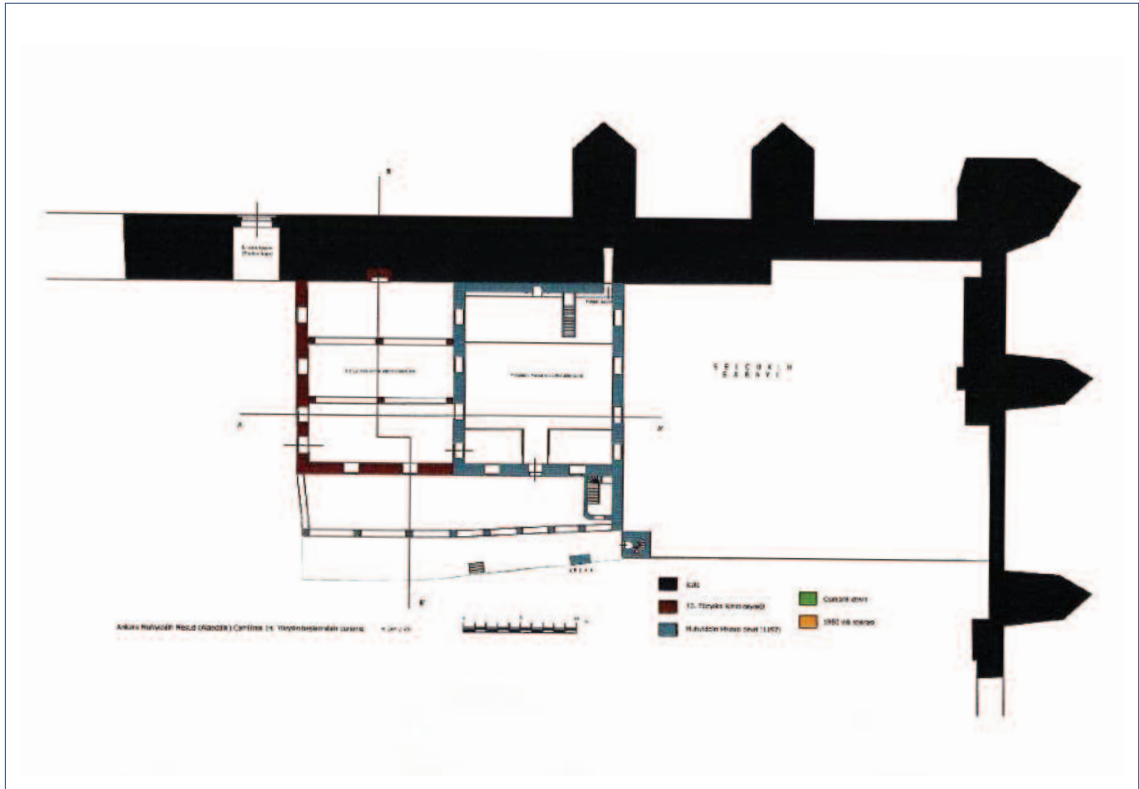
Resim 43: 1942’de sebil çeşme (Y. Akyurt).

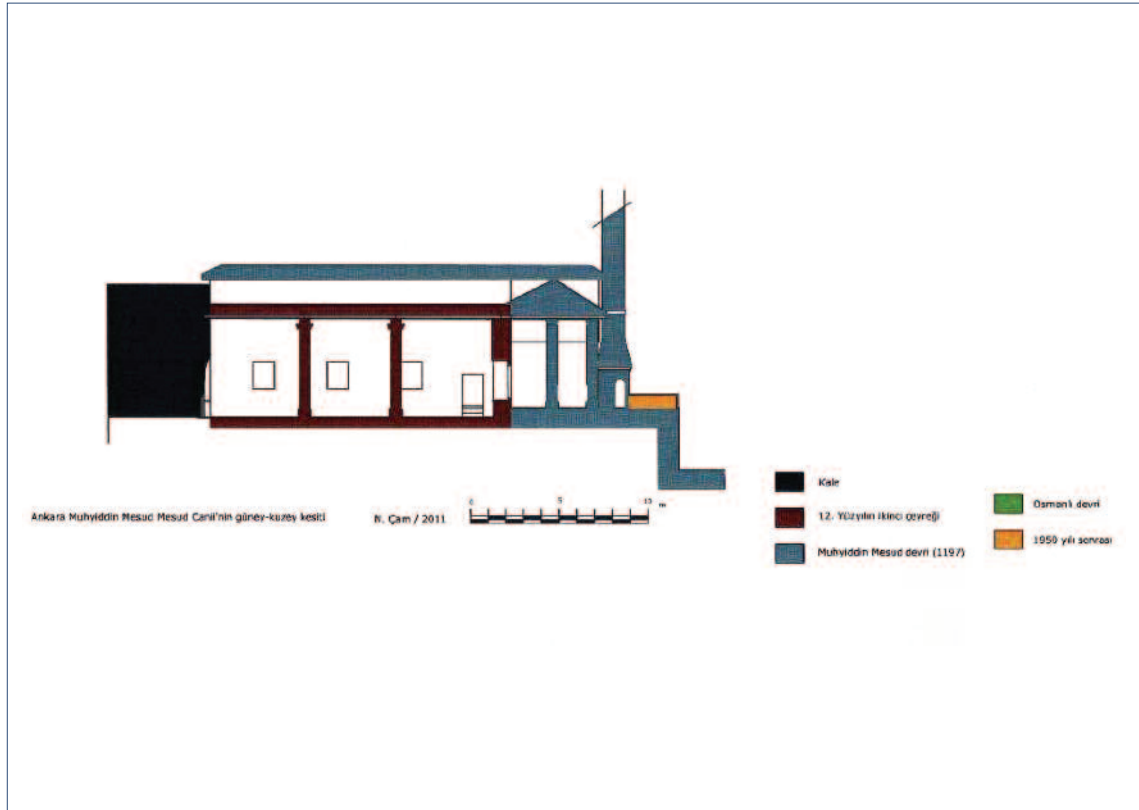
Şekil 1: Ankara Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii’nin mevcut plânı.

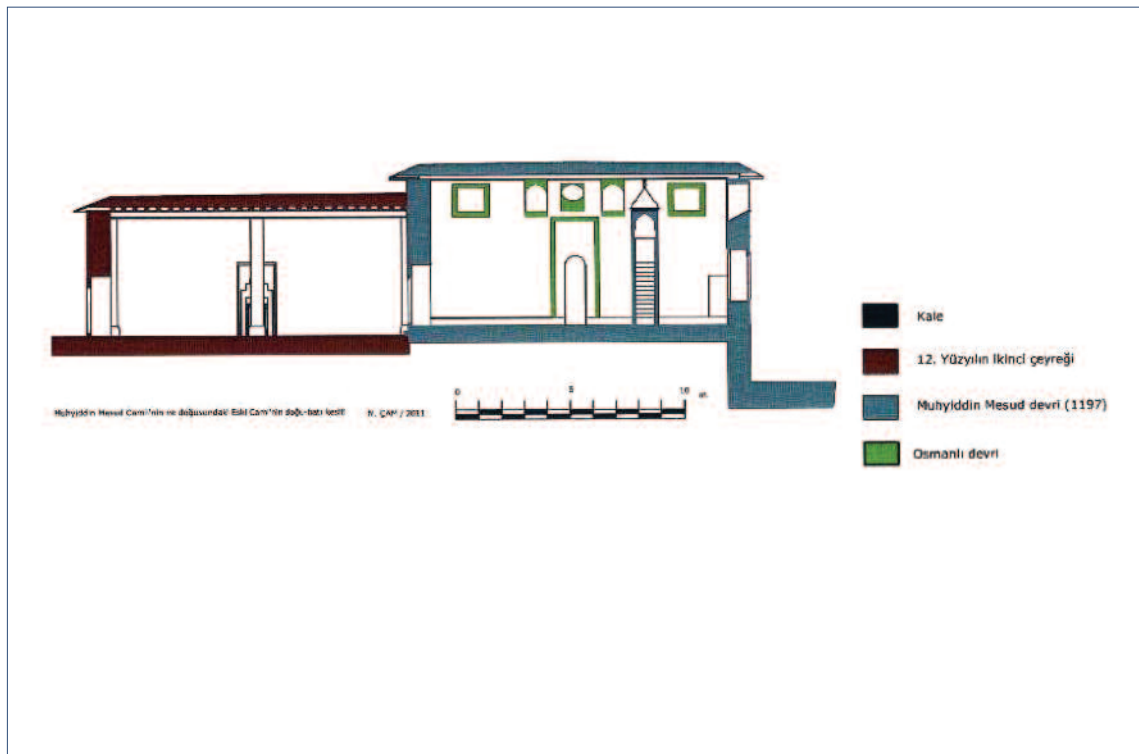
Şekil 2: Muhyiddin Mesud Camii'nin doğusundaki Eski Camii'nin plânı.

Şekil 3: 14. yüzyıl başlarında caminin durumu.

Şekil 4: Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii'nin güney-kuzey kesiti.

Şekil 5: Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii'nin doğu-batı kesiti.